

ItK

5

Irodalomtörténeti Közlemények

**A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
IRODALOMTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA 1986**

A TARTALOMBÓL

Szabó András: Melanchthontól Lipsiusig (Tanárok, diákok és prédikátorok Sárospatakon 1562–1598.)

Korompay H. János: Bajza József és Henszlmann Imre vitája a francia drámáról

Pomogáts Béla: Kassák Lajos a forradalmakban

*

Valachi Anna: József Attila: *Holt vidék*

*

Schelken Pálma: Kosztolányi gyorsírásos jegyzeteiből

Szemle

Klaniczay Tibor: Pallas magyar ivadékai (*Tarnai Andor*)

Vásárhelyi Judit: Eszmei áramlatok és politika Szenci Molnár Albert életművében (*Uray Piroska*)

Szeged története 2. 1686–1849. (*Imre Mihály*)

Széchenyi István – Wesselényi Miklós: Feleselő naplók (*Szabó G. Zoltán*)

Petőfi Sándor összes költeményei (*Korompay H. János*)

*

Tóth Dezső (1925–1985) (*Fenyő István*)

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

1986. XC. évfolyam 5. szám

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Komlós Tibor
felelős szerkesztő

Bíró Ferenc

Dávidházi Péter

Horváth Iván

Kiss Ferenc

Kulcsár Péter

Szabó G. Zoltán

Tamás Attila

Tarnai Andor

Tverdota György

Veres András

*

Stauder Mária
technikai szerkesztő

Szabó András: Melanchtontól Lipsiusig (Tanárok, diákok és prédikátorok Sárospatakon 1562–1598.) 41

Korompay H. János: Bajza József és Henszlmann Imre vitája a francia drámáról 50

Pomogáts Béla: Kassák Lajos a forradalmakban 52

Kisebb közlemények

Németh Béla: Zrínyi Miklós latin epigrammájának szövegéhez és magyar fordításához 53

Kovács Sándor Iván: A Zrínyi-epigrammák szövegközléséhez és az „Una est. . .” új fordításához 53

Varga Imre: A magyar nyelvű iskolai játékok egyik típusáról 53

Vörös Imre: Orczy Lőrinc és Fekete János elveszettnek hitt közös munkája 54

Borsy Károly: Szepesy Ignác és bibliakiadása 55

Műelemzés

Valachi Anna: József Attila: *Holt vidék* 55

Műhely

Schelken Pálma: Kosztolányi gyorsírásos jegyzeteiből 57

Adattár

Erdei Klára: Heinrich Rantzau és Zsámboky János 58

Soós István: Kazinczy Ferenc levelei az Osztrák Nemzeti Könyvtárban 58

Szabó G. Zoltán: Kölcsey ismeretlen verse egy emlékkönyvben 59

Szemle

Klaniczay Tibor: Pallas magyar ivadékai (*Tarnai Andor*) 59

Vásárhelyi Judit: Eszmei áramlatok és politika Szenci Molnár Albert életművében (*Uray Piroksa*) 60

Szeged története 2. 1686–1849. (*Imre Mihály*) 60

Széchenyi István – Wesselényi Miklós: Felelő naplók (*Szabó G. Zoltán*) 60

Petőfi Sándor összes költeményei (*Korompay H. János*) 61

Krónika

Tóth Dezső (1925–1985) (*Fenyő István*) 61

SZERKESZTŐSÉG
Budapest
Ménesi út 11–13.
1118

MELANCHTHON TÓL LIPSZIUSIG

Tanárok, diákok és prédikátorok Sárospatakon 1562–1598.

Az utóbbi esztendőben Sárospatakról és a sárospataki kollégium történetéről elsősorban abban a vitában hallhattunk sokat, amely a hagyomány szerinti 1531-es alapítás körül folyt¹. Az én témám a következő korszak, az iskola első virágkora, melyet két rektor nevével is fémjelzhetünk: 1562-ben került ide Szikszai Fabricius Balázs és 1598-ban halt meg itt Krakkai Demeter. Cikimmel nem szabályos iskolatörténetet kívántam írni, Sárospatakot mint egy humanista központot vizsgálom, s ezért elsősorban az adott korszakban itt tanító, prédikáló és tanuló személyekre, munkásságukra és kapcsolataikra koncentrálok. Nem igazítottam ki lényegesen az elődök, S. Szabó József, Zoványi Jenő és Marton János alapadatait és feltételezéseit² újat elsősorban az itt tanult diákok összeszedésével és az összefüggések felvázolásával kívántam nyújtani. Az újabb szakirodalomból nem vitázom Mészáros István és Makkai László véleményével³ – ez amúgy is külön tanulmányt érdemelne – amit írok, úgy érzem, önmagában is megadja a választ, s nyilvánvalóvá teszi, miben nem értek egyet velük.

Mielőtt témámba részletesebben belemerülnék, mondanom kell még néhány szót azokról a sajátosságokról, amelyek a XVI. század második felének magyar helvét irányú egyházát, s főként annak külföldön tanult vezető rétegét véleményem szerint jellemzik. Ez a vezető réteg Wittenberg, s a Melanchthon életében, 1555-ben alapított wittenbergi magyar coetus neveltje⁴. A coetus tagjai hiába fogadták el nemsokára a helvét úrvacsorát és a predestinációt, Melanchthon tanítványai maradtak társadalom- és történelemszemléletükben, s legjobbjai abban is követték mesterüket, hogy a világi tudományok egyenrangúak számukra a teológiával, teológusok és humanisták egy személyben. Mindez akkor kezd változni, amikor az 1580-as években az újra helvét hitvallásúvá lett heidelbergi egyetemet kezdik látogatni a magyar diákok, s akkor történik végzetesnek mondható törés, amikor a melanchthoniánusok szászországi veresége után 1592-ben a wittenbergi magyar coetus is törvényen kívül kerül egy rövid ideig. Ezután is akadnak még olyan kiemelkedő teológusok, akik őrzik a humanizmus örökségét, a domináns azonban a református orthodoxia lesz. Jellegzetesen a XVI. század második felének jelensége a hitviták és a relatív tolerancia egymásmellettsége is. A hitviták elsősorban a protestáns felekezetek között folynak, éles, sokszor vére menő ellentétek robbannak ki az egyházszakadásoknál lutheránusok, helvét irányúak és antitrinitáriusok között, később pedig újra és

¹ SZÜCS Jenő, *Sárospatak reformációjának kezdetei*, in Ráday Gyűjtemény Évkönyve II. 1981. Bp. 1982. 7–56. – BARCZA József, *Szemponatok és adalékok a protestáns iskolázás kezdeteihez Sárospatakon*, in Ráday Gyűjtemény Évkönyve III. 1983. Bp. 1984. 127–141. – SZÜCS Jenő, *Még egyszer a sárospataki protestáns iskola kezdeteiről. Az 1531. évszám eredete*, Uo. 142–164.

² S. SZABÓ József, *Dehreceni és sárospataki papok a reformáció századában*, Debrecen 1916. – ZOVÁNYI Jenő, *A sárospataki iskola a 16. században*, in *Protestáns Tanügyi Szemle* 1930. 167–176. – MARTON János, *A sárospataki református főiskola története*, I. Sárospatak 1931.

³ MÉSZÁROS István, *XVI. századi városi iskoláink és a „Studia humanitatis”*, Akadémiai Kiadó Bp. 1981. 113–116. – MAKKAI László, *A Kollégium története alapításától 1650-ig*, in *A Sárospataki Református Kollégium. Tanulmányok alapításának 450. évfordulójára*, Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya Bp. 1981. 17–58.

⁴ SZABÓ Géza, *Geschichte des Ungarischen Coetus an der Universität Wittenberg 1555–1613*, Halle (Saale) 1941.

újra szembekerülnek egymással a szigorú lutheránusok és a Melanchthont követő kryptokálvínisták, s az utóbbiak szövetségeseiként a helvét irányúak. Ugyanakkor tapasztalható a különböző hitvalláson lévő humanisták barátsága is, amely elsősorban a lutheránusok és a helvétek között fordul elő, de kivételes esetben még az antitrinitáriusokkal és a katolikusokkal szemben is. Így érthetőek meg az olyan jelenségek, hogy a kálvínista magyar diákok egy jeles görögprofesszor, Martinus Crusius kedvéért beiratkoznak a tübingeni egyetemre⁵, amely a szigorú lutheránusok rendíthetetlen fellegrára, s hogy a wittenbergi magyar coetus egyik pártfogója, Petrus Albinus történész, kiadja az antitrinitárius Johann Sommer egyik művét, annak ellenére, hogy tisztában van a szerző hovatarozásával⁶. A katolikusokkal szembeni viták ekkor kissé a háttérbe szorulnak, éppen az ellenreformáció előretörése jelenti majd a korszak végét: a fő frontok ismét a katolikusok és protestánsok között húzódnak majd, ugyanakkor a helvét irányú egyház vezetésében többségbe kerülnek a humanista végzettségű teológusok a teológiai képzettséggel is rendelkező humanistákkal szemben, a klasszikus és természettudományos műveltség alárendelt helyzetbe kerül, s kitörnek az első nyílt ellentétek a református egyházon belül. Mindezt azért kellett előre elmondanom, mert ez az a keret, amelyben témámat tárgyalni kívánom, előlegezett tételeimet megpróbálva a sárospataki iskola történetének konkrét tényeivel alátámasztani.

Az 1560-as és 1570-es években Sárospatakot két Melanchthon-tanítvány jelenléte emeli ki a hasonló iskolák sorából, ez a két személy Szikszai Fabricius Balázs, az iskola rektora, és Balsaráti Vitus János orvos, később a város elsőpapja. Balsaráti életét és munkásságát Ritoókné Szalay Ágnes tanulmányából jól ismerjük⁷. Kopácsi István tanítványként tanult itthon, majd Wittenbergben 1554-ben magisteri fokozatot szerzett, s miután alacsony termete miatt Melanchthon lebeszélte a lelkési pályáról, orvostudományt tanult Wittenbergben, Paduában és Bolognában, az utóbbi helyen avatták orvosdoktorrá 1558-ban. Hazatérése után patrónusa, Perényi Gábor udvari orvosa lett, majd annak 1567-es halála után még három évig megmaradt eredeti hivatása mellett. 1571-ben Olaszliszván lett elsőpap, majd a következő esztendőben Patakon foglalta el ugyanazt a hivatalt. Alacsony termete, úgy látszik, mégsem volt akadály a hivatás gyakorlásának, mert közmegelegedésre haláláig egyszerre volt lelkész, orvos és az iskola pártfogója. 1564-ben latin nyelvű művet írt a pestisről, Perényi Gábor halála után pedig magyar nyelvű orvosi kézikönyvet – mindkét munkája elveszett, ami megmaradt tőle, az feltehetően Szikszai Fabricius Balázs szótárának természettudományi része.

Szikszai Fabricius Balázs életrajzát – mint látni fogjuk, nem véletlenül – Balsarátiéhoz hasonlóan egészen részletesen ismerjük⁸. 1530 körül született Szikszón, az apja kovácsmester volt, innen nevezte magát később Fabriciusnak. Szülővárosának iskolája után az 1540-es évek vége felé Kassára ment tanulni, ahol akkor Császár Mátyás, későbbi tanítványának, Kassai Császár Györgynek az apja tanított. Itt kezdett el először görögöt tanulni, s már ekkor kitűnt értelmével, szinte fanatikus szorgalmával és tudásvágyával. Kassa után következett a szokványosnak mondható állomáshely, egy falusi iskola rektori tiszte: 1550 körül Nagyidán kezdett el tanítani. Tevékenységére rövidesen felfigyelt a nagyidai vár lakója, Perényi Ferenc, és felfogadta a fiai mellé nevelőnek. A nagyobbik fiú, János⁹, csakhamar útnak indult egy felvidéki város iskolájába, hogy németet is tanuljon. Szikszai a tervbe vett Kisszeben helyett Bártfát javasolta Stöckel Lénárd miatt, s Perényi Ferenc beleegyezett ebbe, annál is inkább,

⁵ Martinus CRUSIUS, *Germano-Graeciae libri sex*, Basel 1585. Per Leonardum Ostenium Sebastiani Henricpetri impensa. Passim.

⁶ Johann SOMMER, *Vita Jacobi despotaе Moldaorum reguli*. . . Wittenberg 1587. Per haeredes Johannis Cratonis. (RMK. III. nem ismeri)

⁷ RITOÓKNÉ SZALAY Ágnes, *Balsaráti Vitus János, magyar orvosdoktor a 16. században*, in Orvostörténeti Közlemények (Communicationes de Historia Artis Medicinae) 78–79. sz. (1976) 13–42.

⁸ Szikszai Fabricius Balázs életrajzához az alapforrás (mindenütt, ahol külön hivatkozás nincs): KASSAI CSÁSZÁR György, *Oratio de vita et obitu*. . . *Basilii Fabricii Szikszoviani*. . . Wittenberg 1577 Typis Clementis Schleich et Antonii Schöne. (RMK. III. 665.)

⁹ Perényi Ferenc családjáról: NAGY Iván, *Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal*, IX. kötet, Pest 1862. 228, 235.

mert a testvére, Perényi Mihály is korábban Bártfán tanult¹⁰. Szikszai 1553 és 1555 között így Perényi János magántanáraként és Stöckel Lénárd tanítványaként élt abban az iskolában, amely ez idő tájt a brassói iskola mellett a legmagasabb szintű képzettséget adhatta Magyarországon. Bártfa után már egy nagyobb mezőváros, Sajószentpéter rektori tisztét foglalta el, s itt is olyan sikeresen működött, hogy a város szenátusa elhatározta: mindenképpen megakadályozzák abban, hogy máshová menjen el. A városatyák e nemes cél érdekében egy szép helybeli leánnyal próbálták ifjú iskolamesterüket összehozni, s Szikszainak nem is lett volna ellenére ez a házasság, a helybeli elsőpap azonban keresztülhúta a sajószentpéteriek számításait. Ez az elsőpap Kakas György volt, az az ember, aki miután 1535-ben beiratkozott a krakkói egyetemre és ott 1536-ban a magyar bursa seniora lett, ugyanazon évben a wittenbergi egyetemre ment, s ott élt 19 éven keresztül, majd 1555-ben megszervezte a wittenbergi magyar coetust, amelynek június 24-én az első seniorává választották¹¹. A Wittenbergből nemrég hazatért Kakas György, s talán már ekkor is Perényi Gábor, Sajószentpéter földesura, valamint Mágocsy Gáspár, akinek pártfogása alatt az öccse, Szikszai Fabricius Demeter rektorkodott Gyulán¹², küldték a tehetséges sajószentpéteri tanárt a wittenbergi egyetemre 1557 végén, itt 1558-ban lett a magyar coetus tagja¹³, feltehetően az év elején, de csak október 15-én iratkozott be az egyetemre¹⁴. Tanulmányairól csak annyit tudunk, hogy teológiát, filozófiát és nyelveket hallgatott, s hogy ő is Melanchthon kedvenc magyar tanítványai közé tartozott. Akárcsak Balsarati Vitus Jánosnak, mestere neki sem ajánlotta a lelkészi pályát – úgy látszik, a legtehetségesebbeknek mind ezt mondta – az ok vagy ürügy erre valamilyen beszédhiba volt. A dolog nyilvánvaló buktatója ott van, hogy a Melanchthon által ajánlott tanári pályán egy beszédhiba éppolyan akadály mint a lelkészin, Szikszai azonban – ellentétben Balsarátival – megfogadta a tanácsot, s élete végéig megmaradt tanárnak. Jelül diáktársai közötti tekintélyének 1559. december 3-tól a wittenbergi magyar coetus 10. seniora lett¹⁵. Ezzel egyidőben házitánítója lett Mágocsy Andrásnak, akit latinra és görögre tanított. Mágocsy András unokaöccse volt Mágocsy Gáspárnak, a helvét irányú egyház későbbi egyik legnagyobb támogatójának¹⁶. Itt kell megemlítenünk Kendi Sándor nevét is, a majdani erdélyi államférfi, Kovacsóczy Farkas humanista körének vezető tagja, ekkor szintén Wittenbergben tanult, sőt Szikszai és ő közösen írtak levelet 1560. szeptember 26-án Kassa város tanácsának¹⁷. 1561-ben indult haza Mágocsy András és Szikszai Fabricius Balázs Wittenbergből, Szikszai első útja itthon Kassára vezetett Csabai Mátyáshoz, aki nemrég lett ott rektorból magyar prédikátor¹⁸. Csabai már 1557-ben kapcsolatban állhatott Szikszaival, ekkor ugyanis egy Basilius nevű magyart, feltehetően a mi Basiliusunkat, akart felvenni maga mellé segédtanárnak (kollaboratornak) a kassai iskolába, ő azonban ezt visszautasította¹⁹ – az egybeesés világos: ekkor Szikszai Fabricius már Wittenbergbe készült. Csabai most megpróbálta barátját rektornak ajánlani maga helyett²⁰, ez az ötlet azonban nem nyerte el a városatyák tetszését, ezért aztán Szikszai átment a közeli Torna várába pártfogójához, Mágocsy

¹⁰ WERNHER György levele Révay Ferencnek, Sáros 1539. augusztus 1., in *Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából*, III. kötet, Bp. 1906. 384–385.

¹¹ SCHRAUF Károly, *Regestrum hursae Hungarorum Cracoviensis 1493–1558*, Bp. 1893. 30–31, 102. – SZABÓ Géza i.m. 22, 132.

¹² KARÁCSONYI János, *Békés vármegye története*, I. k. Gyula 1896. 194.

¹³ SZABÓ Géza i.m. 133.

¹⁴ RÉVÉSZ Imre, *Magyar tanulók Wittenbergben Melanchthon haláláig*, in *Magyar Történelmi Tár* VI. Bp. 1859. 227.

¹⁵ SZABÓ Géza i.m. 134.

¹⁶ Róluk lásd: SZABÓ András, *Mágocsy Gáspár és András udvara*, in *Magyar reneszánsz udvari kultúra*, Gondolat Kiadó Bp. 1987. 263–278, 379–382.

¹⁷ Archiv Mesta Košic (Kassa Város Levéltára), Tabularium metropolitanae civitatis Cassoviensis IV. Supplementum H. (Ezentúl: AMK) 2249/7.

¹⁸ Csabairól lásd: KEMÉNY Lajos, *Csabai Mátyás*, in *ITK* 1909. 178–179. – Uő., *Csabai Mátyás levelei*, in *ITK* 1912. 476–480.

¹⁹ KEMÉNY Lajos, *Kassa város levéltárából*, in *Történelmi Tár* 1892. 186–187.

²⁰ CSABAI Mátyás levele Kassa város tanácsához, dátum és hely nélkül (1561), in *Történelmi Közlemények Abauj-Torna Vármegye és Kassa Múltjából* 1910. 87.

Gáspárhoz. Mágocsy Gáspártól került Sárospatakra, Perényi Gáborhoz, ahol is 1562-től az iskola rektora lett. E két nagybirtokos ekkor még együttműködött a reformáció támogatásában, rövidesen azonban szembekerültek, mivel az első a helvét, a második a lutheri irányt pártolta. A pataki iskola már ekkor is tekintélyes volt, előző ismert rektora, Thúri Farkas Pál is járt a wittenbergi egyetemem²¹, Thúri előtt azonban a jelek szerint Kopácsi István töltötte be elsőpapi és rektori hivatalát²². Korántsem volt még tehát azon a fokon a tanintézmény, mint a bárffai vagy a brassói, de fejlődése elindult, és egy tehetséges rektor tartós itteni működése karöltve a patrónus, Perényi Gábor, támogatásával jelentős eredményekkel bízott. Az eredmények azonban egy ideig várattak magukra, mivel Szikszai ideérkezésekor már javában folyt a helvét és lutheri irányzat különválása, s földesurával ellentétben Kopácsi István a svájci reformáció eszméihez csatlakozott, sőt Thúri Farkas Pállal együtt, aki Sajószentpéteren lett elsőpap Kakas György utódként, egyik vezéregyéniségévé vált a szerveződjő új egyháznak. Szikszai, akárcsak a wittenbergi magyar coetus volt tagjainak többsége, s patrónusa, Mágocsy Gáspár, Kopácsi mellé állt, s a nevezetes 1562-es tarcali zsinaton, amely Béza hitvallásának rövidített változatát fogadta el, nagy hatású latin beszéddel támogatta főnökét²³. Az iskolában azonban még korántsem dőlt el ekkor a hitvallási küzdelem, erre utal, hogy első ismert tanítványát, Bányai Pétert, akit már Thúri Farkas Pál is tanított, 1564. július 30-án Wittenbergben pappá szentelte Paul Eber²⁴ – ez azt jelenti, hogy a lutheri irány híve maradt. A Perényi Gábor és papjai között kiéleződő vita rövidesen Kopácsi István és Thúri Farkas Pál távozásához vezetett, de ekkor, 1564 nyarán Szikszai már nem volt Patakon, mivel a szintén Melancthon-tanítvány Egri Lukács javaslatára május 24-én meghívták kolozsvári rektornak²⁵.

Két éves kolozsvári működése életének egyik csúcspontja volt, igazi kulturális központba került, ahol először jutott szóhoz mint humanista. Legismertebb ilyen jellegű munkája az az előszó, amelyet Heltai Gáspár Bonfini-kiadásához írt. Heltai a Mátyás királyról szóló részeket adta ki, közte olyanokat is, amelyek az idáig még nem jelentek meg nyomtatásban. Szikszai az előszó írásán kívül valószínűleg részt vett a kézirat emendálásában is, s nagyobb tanítványaival üdvözlőverset íratott a könyvhöz. E tanítványai név szerint: Paksi Mihály, ifjabb Thúri Pál, Tordai Ádám, Decsi Gáspár, Miskolci Pál, Hunyadi Demeter, Gyulai Pál, Lukás Kratzer, Kopácsi Ferenc, Pécsi János, Tolnai Bálint, Zilahy János, Kolozsvári Serarius György, Szikszai Agricola Demeter és Pesti János²⁶. Névsorukat azért is idéztem, mert fel akartam hívni a figyelmet arra, hogy Kopácsi István fia Ferenc²⁷ és ifjabb Thúri Pál feltehetően Patakról követték mesterüket Kolozsvárra, s nevük alapján Miskolci (Puah) Pálról és Szikszai Agricola Demeterről is feltételezhető ugyanez. Arról már nem is érdemes szólni, hogy a felsoroltak csaknem mindegyike később külföldön járt egyetemre, s igen jó nevet szerzett magának, közülük Paksi Cormaeus Mihály tanárának utóda lett Sárospatakon. Szikszai Fabricius Balázs Kolozsvártól sem találta meg a munkához szükséges nyugalmat, mivel elsőpapijának, Dávid Ferencnek, asztalánál étkezve elsők között került szembe a reformáció legfrissebb hajtásával, az antitrinitarizmussal. Egri Lukács, Basilius István és Szegedi Lajos rövidesen Dávid Ferenc mellé állt, Szikszai és a száz papok, Titus Amicinus és Heltai Gáspár, azonban ellenálltak²⁸. A kolozsvári békés idők utolsó

²¹ Thúri Farkas Pálról: ZOVÁNYI Jenő, *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*, 3. javított és bővített kiadás. Szerkesztette Ladányi Sándor, Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya Bp. 1977. (Ezentúl: ZOVÁNYI *Lexikon*) 636.

²² Kopácsi Istvánról: ZOVÁNYI, *Lexikon* 336.

²³ A helvét és lutheri irány kettéválásáról Északkelet-Magyarországon: ZOVÁNYI Jenő, *A reformáció Magyarországon 1565-ig*, Bp. (1922) 401–422.

²⁴ *Magyar evangélikus egyháztörténeti emlékek*, Sajtó alá rendezte STROMP László, Bp. 1905. 23.

²⁵ SZABÓ András, *Egri Lukács „megtérése” (Az antitrinitarizmus Északkelet-Magyarországon 1565–1574.)*, in ItK 1984. 545.

²⁶ Antonio BONFINI, *Historia inelyti Matthiae Hunyadis... in unum congesta et disposita a Caspate Helto*, Kolozsvár 1565. Heltai Gáspár (RMNy 209.)

²⁷ Kopácsi Ferenc két év múlva beirakozott a wittenbergi egyetemre, később állami hivatalnok, a Szepesi Kamara tanácsosa lett, lásd: SZOMBATHI János, *A sárospataki ref. főiskola tanárainak életrajza*, in Sárospataki Füzetek 1864. 135–136.

²⁸ NAGY KÁLOZI Balázs, *Károlyi Péter*, in *A Második Helvét Hitvallás Magyarországon és Méliusz életműve*, Studia et acta ecclesiastica II., Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya Bp. 1967. 480–482.

jeleként Szikszai 1565-ben még lakodalmi köszöntőt jelentetett meg Titus Amicinus esküvőjére²⁹, e két említett kolozsvári nyomtatvány jelent meg csak tőle életében itthon nyomtatásban. 1566 elejére az antitrinitarizmus az iskola falai közé is betört, nagydiákjai közül Hunyadi Demeter, Gyulai Pál és Pécsi János a híveivé lettek. Ilyen körülmények között elfogadta Perényi Gábor hívását, s 1566 nyarán visszatért Sárospatakra.

Patakon közben nem tudjuk, ki vezette az iskolát, feltehetően valamilyen ideiglenes megoldással folytatható csak tovább az oktatás. Perényi a lutheránus Sztárai Mihályt hívta meg elsőpapnak, ő egy-két megmaradt társával együtt egyre inkább elszigetelődött, mivel a környék, az ún. Tiszáninnen, önálló esperességei egységesen a helvét irány mellé álltak³⁰. Miután Szikszait nem Perényi Gábor üzte el 1564-ben, adva volt a kompromisszum lehetősége, s mindkettőjük rugalmasságát mutatja, hogy félre tudták tenni a hitvallási ellentéteket. A visszatért rektor Perényitől ekkor egy földet kapott Erdőbényén, s megkezdődött a pataki iskola igazi felívelése. Az általa tanított tárgyak az akkori tudományosság csaknem minden részét felölelték, oktatott grammatikát, retorikát, dialektikát, geometriát, zenét, poétikát, történelmet, etikát, gazdaságtant, politikát, fizikát, teológiát, görögöt, egyházjogot, földrajzot és csillagászatot, mindezek mellett a természettudományi tárgyak tanításában feltehetően Balsarati Vitus János is segített neki³¹.

Egy év múlva, 1567. június 7-én meghalt Perényi Gábor, a temetésén július 28-án Szikszai mondott beszédet. Ezt az ízig-vérig humanista orációt tanítványai közvetítésével Wittenbergbe küldte, ahol az 1568-ban meg is jelent³². A sárospataki születésű Monos Tamás, aki görög disztichonokat írt a beszédhez, vitte valószínűleg a kéziratot³³, rajta kívül tavasz óta Wittenbergben volt a szintén pataki diák Gyarmati Bíró Miklós, és június elejére érkezett oda egyik kolozsvári tanítványa, Miskolci Puah Pál³⁴. Perényi halálával a sárospataki uradalom a király birtokába ment át, s ez teljesen új helyzetet teremtett. Miksa liberális kormánya nemhogy nem fenyegette a reformáció eredményeit, de lehetővé tette a helvét irány győzelmét a Perényi-birtokokon is. Ennek az lett a következménye, hogy Sztárai Mihály pataki elsőpap bizonyos megoldatlan anyagi ügyekre is hivatkozva 1567 őszén menekülésszerűen elhagyta a várost. Az utódjáról semmit nem tudunk, csak 1572-től, Balsarati Vitus János hivatalba lépésétől van ismét biztos adatunk. Jogi tekintetben is új helyzet állt elő, szükségessé vált a Perényi Gábor által adott adományok és kiváltságok királyi megerősítése – ezért az első jelentősebb levéltári forrásaink a pataki iskoláról e korszakból vannak. Először Balsarati fordult a királyhoz ezzel a kéréssel, mellékelve Lazar von Schwendi felsőmagyarországi főkapitány és utódja, Johann Rüber, ajánlását³⁵, majd Kopácsi István gyermekei következtek³⁶, s 1569. október 25-én Miksa az iskola és Szikszai Fabricius kiváltságait is megerősítette³⁷. Hasonló kérvényt nyújtott be

²⁹ SZIKSZAI FABRICIUS Balázs, *Epithalamium in nuptiale... Titi Amicini Coronensis... et Annae Auerae Bistriensis...*, Kolozsvár 1565. Heltai Gáspár (RMNy 212.)

³⁰ Sztárai sárospataki működéséről: ESZE Tamás, *Sztárai Gyulán*, in *Könyv és Könyvtár IX*. Debrecen 1973. 176–178.

³¹ RITOÓKNÉ SZALAY Ágnes i.m. 40.

³² SZIKSZAI FABRICIUS Balázs, *Oratio de vita et obitu... Gabrielis Perenii...* Wittenberg 1568. Johannes Crato (RMK. III. 579.)

³³ A könyv Ország Ilonának címzett ajánlása 1568. április 13-án kelt, Monos Tamás pedig május 22-én iratkozott be a wittenbergi egyetemre, lásd: *Album Academiae Vitebergensis ab anno Christi MDII. usque ad MDCII*. Volumen secundum. Halle 1894. (Ezentúl: AAV. II.) 143.

³⁴ AAV. II. 136. 144.

³⁵ Magyar Országos Levéltár, Szepesi Kamara levéltára, Benigna Mandata, E 249. (Ezentúl: OL E 249.) 1568. No. 162, 279; 1569. No. 111. – Miksa kétszer is információt kér a Szepesi Kamarától, majd Balsarati élete végéig megerősíti Perényi Gábor adományát a nagytoronyai házra, földre, rétre és szőlőre, illetve mivel ez a rector altaris jövedelméhez tartozott, addig, amíg ezt a hivalt vissza nem állítják.

³⁶ OL E 249. 1568. No. 165, 276. – Miksa információt kér Kopácsi István árvái házának adómentességéről, majd megadja azt.

³⁷ OL E 249. 1569. No. 290. (Megjelent: Sárospataki Református Lapok 1912. 424.)

Alessandro da Vedano, a Perényiek Patakon megtelepedett építész is³⁸, s miután kéréseik meghallgatásra találtak, Balsaráti, Szikszai és Vedano megpróbálkoztak azzal, hogy ingatlanaikat örökre mentesítsék minden adó és szolgáltatás alól, ne csak amíg élnek: Vedano a halála után még tíz évet kapott, Szikszai külvárosi házával és három szülőjével kapcsolatban azonban nemleges volt a döntés³⁹.

1567-ban, Perényi Gábor halálának évében, Szikszai megnősült, Balsaráti Vitus János hűgát, Margitot vette feleségül. Még abban az évben görög epithalamiont jelentetett meg ennek tiszteletére Wittenbergben volt kolozsvári tanítványa, Decsi Gáspár⁴⁰, s a következő évben követte őt ebben Vetési János és Kopácsi Ferenc⁴¹. Az esküvő után korántsem jött el a békés alkotómunka időszaka, Egri Lukács és ismeretlen társai jóvoltából ugyanis már 1566 óta folyt e vidéken a küzdelem az antitrinitarizmus ellen. Szikszai Károlyi Gáspár és Mohi Ferenc után aláírta azt az 1567. november 17-én kelt levelet, amely Lazar von Schwendit a szikszói zsinat engedélyezésére és támogatására kérte, majd részt vett és elsőként szólalt fel az elfogott Egri ellen tartott kassai zsinaton 1568 januárjának végén. Röviddel Egri elítélése után megírta azóta elveszett művét, a „Refutatio argumentorum Lucae Agriensist” elmondva benne a kassai zsinat történetét, ez a mű kéziratban formában nemsokára Svájcba is eljutott⁴². Az antitrinitarizmus elleni harc sem akadályozta meg abban, hogy ne pályázzon a János Zsigmond által ekkor tervezett gyulafehérvári akadémia egyik állására. Nem tudjuk, milyen esélye lett volna arra, hogy ezt megkapja, hisz a fejedelem európai hírvű tudósokat hívott meg, többek között Petrus Kamust⁴³.

Nemsokára meghalt Perényi Gábor özvegye, Ország Ilona is, a felette mondott halotti beszédet Szikszai szintén megjelentette Wittenbergben, vele együtt újra kiadva a férjéről mondott orációt⁴⁴. Halotti beszédeken és hitvitázó művön kívül mást is írt ebben a korszakban, legtöbb műve azonban kéziratban maradt és elveszett. Készített egy jogi szakzótárt, megpróbálva a „barbár” középkori szakkifejezések helyett klasszikus latint használni; ki akarta adni az Illiász és az Odüsszeia általa készített latin fordítását; bizonyos császári szolgálatban lévő meg nem nevezett előkelőségek biztatására tervbe vette a legutóbbi nyolcvan év (1490–1570.) történetének megírását, s tudunk kéziratban maradt auktormagyarázatairól is. Tudós munkái mellett egészen hétköznapi írnoki szolgálatokat is vállalt: levelet fogalmazott és írt saját kezűleg hol a sárospataki uradalom jobbágyai⁴⁵, hol Patak város tanácsa nevében⁴⁶. A Kassán székelő Szepesi Kamarával különlegesen jó kapcsolata volt, annyira, hogy felajánlottak neki ott egy tanácsosi állást. Ez a magyarázata annak a hihetetlennek tűnő és egyedi jelenségnek, hogy amikor a tanítványa, Gyarmati Bíró Miklós 1578-ban kiadott egy Platónnak tulajdonított filozófiai művet, azt mint patrónusának, Bornemisza Gergely szepesi prépostnak és

³⁸ OL E 249. 1571. No. 296, 328; 1572. No. 19. – Mellékelve Perényi Gábor eredeti donációja 1560. január 4-i kelettel.

³⁹ OL E 249. 1572. No. 39, 49, 262, 373; 15 B. No. 163.

⁴⁰ DECSI Gáspár, *Epithalamion nuptiis... Basilii Fabricii Ziczai... Wittenberg 1567. Johannes Crato (RMK. III. 564.)*

⁴¹ VETÉSI János – KOPÁCSI Ferenc, *Carmen in honorem nuptiarum... Basilii Fabricii Ziczai... ac... Margaritae, sororis... Joannis Viti Balsaratii... Wittenberg 1568. Johannes Crato (RMK. III. 580.)*

⁴² SZABO András, Egri Lukács... (i.m.) 549, 553.

⁴³ János Zsigmond ez ügyben Celio-Secundo Curione-nak is írt Bázellebe Tordán 1567. június 22-én kelt levelében, lásd: ZSINDELY István, *A házeli egyetem könyvtárából*, in Sárospataki Füzetek 1861. 839.

⁴⁴ SZIKSZAI FABRICIUS Balázs, *Orationes duae funebres... Wittenberg 1570. Clemens Schleich et Antonius Schöne (RMK. III. 604.)*

⁴⁵ Magyar Országos Levéltár, Szepesi Kamara levéltára, E 254. Repraesentationes, informationes et instantiae. 1568. január No. 1. – A sárospataki uradalom jobbágyai a Szepesi Kamarához (Szikszai Fabricius Balázs kézírása).

⁴⁶ Sárospatak város tanácsa Kassa város tanácsához, Patak 1574. május 6., AMK 3219/26. (Szikszai Fabricius Balázs kézírása).

címzetes váradai püspöknek ajánlotta, aki korábban a Szepesi Kamara elnöke volt, s korántsem tartozott az ellenreformációt szorgalmazó katolikus főpapok közé⁴⁷.

1573 végén Sárospatak ismét magánbirtokká vált, a Dobó család kapta meg⁴⁸. Ehhez a változáshoz kötődik az iskola jelentős megerősödése, 1574-ben ugyanis megjelenik a rektor mellett a lektor (másodtanár) is, akinek fizetését nyilván az új birtokosok biztosították. Az első lektor Beregszászi Lőrinc Péter lett, aki a wittenbergi coetus 24. seniora volt, s Patakról 1576-ban Nagyváradra ment lelkésznek⁴⁹. Latin és görög alkalmi versei maradtak ránk, jezsuiták elleni vitairatai – mint majd kitérünk rá – egy részben sárospataki szervezésű hitvitakötetben jelentek meg 1587-ben Bázelen. Az 1574/1575-ös tanévben adta tanítványai kezébe a pataki iskola rektora „Nomenclaturá”-ját, fogalomkörök szerint csoportosított latin–magyar szójegyzékét⁵⁰. A természettudományi rész, amely formailag is különbözik a többtől, mivel a fogalomkörökön belül ábécérendben van, mint már utaltam rá, feltehetően Balsaráti Vitus János munkája. Viszont Szikszai írhatta az aránytalanul nagy helyet elfoglaló szőlészeti-borászati részt, amely a következő témákat foglalja magában: Szőlőhöz tartozó nevek, Szőlőtőnek részei, Szőlőműhöz (azaz műveléshez) való szók, Szőlőműhöz való szerszámok, Szőlőnek veszedelmi, Szürethez való szók, Boroknak neme – ez utóbbi helyen 47 féle bort sorol fel⁵¹. Ne is csodálkozzunk, Tokajhegylőjén vagyunk, ahol ekkor minden gazdagság alapja a bor. Maga Szikszai is foglalkozott szőlővel és borral, 1575. május 16-án Melith Istvánhoz írott levelében, amellyel hogy kérte az Alaghy Ferenc és István után járó fizetséget, maga és az iskola számára, felesleges borát is felajánlotta a címzettnak megvételre⁵². A szótárra visszatérve: noha ez fontos állomása volt egy teljes betűrendes magyar–latin, latin–magyar szótár megszületésének, s nélkülözhetetlen segédeszközévé vált a lutheránus és katolikus iskolákban is az oktatásnak, kéziratban terjedt, s csak 1590-ben jelent meg nyomtatásban⁵³.

A sors úgy hozta, hogy Szikszai Fabricius Balázs utolsó ismert műve ismét egy halotti beszéd legyen: 1575. április 7-én meghalt sógora, barátja, munkatársa és fejjebbvalója, Balsaráti Vitus János. Két nap múlva ő tartotta felette a halotti orációt, ezt lektora, Beregszászi Lőrinc Péter gyászversével valamint saját Balsarátiról, Thúri Farkas Pátról és Szikszai Hellopaeus Bálintról szóló költeményeivel együtt ismét Wittenbergbe küldte kinyomtatásra. Dobó Ferenchez címzett ajánlása 1575. szeptember 1-én kelt, ebből következtetve valószínűleg a Wittenbergben október 29-én beiratkozott Tolnai L. Vince⁵⁴ vitte a kéziratot, amely a következő évben hagyta el a sajtót. Három németen kívül még két kint tanuló tanítványa, Kassai Császár György és Szegedi Mátyás is verset írt a kiadványhoz⁵⁵. Ez a halotti oráció már minőségileg újat jelentett Szikszai munkásságában, nem egy főnemest és feleségét kellett búcsúztatnia mint korábban, hanem egy humanistát, egy értelmiségit. Llyentajta, az életrajzot magában foglaló protestáns humanista halotti beszédet egyet ismerünk csak korábról: Christian Schesaeusét Stöckel Lénárdról, amely 1563-ban jelent meg Wittenbergben⁵⁶. Schesaeus ugyanabban az

⁴⁷GYARMATI Miklós, *Axiachus divini Platonis, seu de contemnenda morte dialogus...*, Bártfa 1578. Guttgesel Dávid (RMNy 399.)

⁴⁸OL E 249. 1573. No. 309. – Miksa 1573. október 15-én beleegyezik Sárospatak átadásába a Dobóknak.

⁴⁹Beregszásziról: ZOVÁNYI, *Lexikon* 70. – MARTON János i.m. 78–79

⁵⁰Újfalvi Imre az 1597-es kiadás Krakкаи Demeterhez intézett ajánlásában (Ezentúl: ÚJFALVI, *Ajánlás*) azt írja, hogy Szikszai csaknem 23 éve adta elő (RMNy 802.,: 2r.), Szenci Molnár Albert Latin–magyar szótára előszavában 1604-ben 30 évet mond (Régi Magyar Költők Tára. XVII. század, 6. kötet, 456.).

⁵¹Újfalvi Imre 1597-es kiadásában (RMNy 802): 57–66.

⁵²Magyar Országos Levéltár, Zichy család levéltára, P 707. Missiles (Ezentúl: OL P 707.) No.2365.

⁵³A kiadások különböző csoportjait elkülöníti: MELICH János, *Szikszai Fabricius szójegyzéke*, in. Akadémiai Értesítő 1906. 5–10.

⁵⁴AAV. II. 258.

⁵⁵SZIKSZAI FABRICIUS Balázs, *Oratio funebris... Joannis Viti Balsaratii... recitata die 9. Aprilis 1576. Wittenberg 1576. Clemens Schleich et Antonius Schöne (RMK. III. 658.)*

⁵⁶Christian SCHESAEUS, *Oratio describens historiam vitae... Leonharti Stöckelii... Wittenberg 1565. Jacobus Lucius (RMK. III. 523.)* – Új kiadása: Christianus SCHESAEUS, *Opera quae supersunt omnia*, Edidit Franciscus CSONKA, Akadémiai Kiadó Bp. 1979. 84–93.

időben volt bárfai diák mint Szikszai, Bártfáról és Wittenbergből hozták mindketten ezt a műfajt, s Szikszaira még külön erőteljes benyomást tehetett, hogy ott volt Melanchthon közelében annak 1560. április 19-én bekövetkezett halálakor, s a temetésen is. Minta lehetett számára az az 1562-ben megjelent kötet, amelyben megjelentették Vitus Winshemius görögprofesszor beszédét Melanchthon életéről (de vita) és a professzorok közös beszámolóját utolsó napjairól és haláláról (et obitu)⁵⁷. Mindenesetre a Szikszai által Balsarátiról írott és majd a róla készített beszédnek köszönhetjük, hogy e két Patakhoz kötődő tudós életrajzát ilyen részletességgel ismerjük.

Alig telt egy év Balsaráti halála óta, 1576 októberében Szikszai Fabricius Balázs is meghalt. Hogy itthon ki beszélt a sírjánál, azt nem tudjuk, halálhíre megérkezésekor azonban a wittenbergi magyar coetus seniora, Kassai Császár György, emlékezetből leírta, társainak elmondta és 1577-ben nyomtatásban megjelentette tanára életrajzát. A könyvhöz többek között három másik volt pataki diák, Kassai Zsigmond Dávid, Kaposi István és Tolnai L. Vince írt verseket, a legutóbbi görög nyelven⁵⁸. Epitáfiumot írt róla az ekkor már Újhelyen rektor Gyarmati Bíró Miklós is, ezt az említett filozófiai munkája mellett adta ki 1578-ban⁵⁹. Halálával Sárospatakon egy magasba ívelő korszak zárult le, hivatástudattól fűtött tanár volt, aki nem ment jobban fizető lelkesítő állásba, s nem vállalta a neki felajánlott magas állami hivatalt sem. A tárgyalt korszakban ő állt leghosszabb ideig az iskola élén, neki köszönhető, hogy ez a tanintézmény évtizedekig meg tudott állni az általa meghatározott magas színvonalon.

Szikszai Fabricius Balázs halálát követően Patakra az állandó személyi változások jellemzőek, senki sem maradt meg egy hivatalban tovább négy-öt esztendőnél. Még élt, amikor Beregszászi Lőrinc Péter lektort felváltotta Paksi Cormaeus Mihály⁶⁰. Paksival legutóbb Kolozsvárott találkoztunk 1565-ben mint Szikszai tanítványával, korábban feltehetően Tolnán tanult. 1566. május 30-án iratkozott be Wittenbergben, s ezt követően tíz évig peregrinált Németországban, Svájcban, Franciaországban, Itáliában és Lengyelországban. 1566 végén már Bazelben találjuk, 1568 szeptemberében Genfben készült, de a pestis miatt visszafordult Heidelbergre⁶¹, s itt iratkozott be az egyetemre. Ezután megfordult Frankfurt am Mainban, Krakkóban, Genfben, Zürichben, Strasbourgban majd ismét Heidelbergben, 1572-ben Lyonban volt, 1574-ben Bécsen keresztül újra Lengyelországba ment, majd innen Párizsba. Franciaországból betegen érkezett Paduába 1575 márciusának elején, amiért is egy közeli meleg gyógyfürdőben kúrálta magát, amint arról Kovacsóczy Farkas Dudith Andrásához írott leveléből értesülünk. Májusban már a paduai egyetemet látogatta, itt tanú volt egy lengyel diaktársa és Kovacsóczy Farkas orvosdoktorrá avatásánál⁶². Paduából hazatérve Szikszai Fabricius halála után egy darabig egyedül tanított. A kortársak szerint hat nyelven beszélt⁶³, Kornis György Paduából 1591. november 7-én írott levele szerint nála „az mű saeculumunk magyart tudósbat nem látott”⁶⁴, korántsem állott be tehát ekkor törés a pataki iskola munkájában. 1577-ben az iskola rektora lett, mellette a lektor a Wittenbergből hazajött Kassai Császár György volt. Az új lektor neve már eddig is

⁵⁷ *Orationes, epitaphia et scripta, quae edita sunt de morte Philippi Melanthonis omnia...*, Wittenberg 1562. Joannes Crato – Kiadása: *Corpus Reformatorum*, Edidit Carolus Gottlieb BRETSCHNEIDER, Volumen X. Halis Saxonum 1842. 177–235.

⁵⁸ KASSAI CSÁSZÁR György i.m.

⁵⁹ GYARMATI BÍRÓ Miklós i.m. – Innen tudjuk, hogy Szikszai Fabricius Balázs októberben halt meg.

⁶⁰ Paksiról általában: ZOVÁNYI, *Lexikon* 451.

⁶¹ THÚRI Mátyás levele Théodore de Bèze-hez, Frankfurt am Main 1568. szeptember 14., in *Correspondance de Théodore de Bèze...*, Tome IX. (1568.), Libraire Droz Genève 1978. 167.

⁶² VERESS Endre, *Matricula et acta Hungarorum in universitatibus Italiae studentium, I. Padova*, Bp. 1915. 84–85.

⁶³ KEMÉNY Lajos, *Az oktatásügy története Kassán 1394–1599*, in *Történelmi Közlemények Abauj-Torna Vármegye és Kassa Múltjából* 1910. 166.

⁶⁴ VERESS Endre i.m. 237.

többször előkerült⁶⁵; először szülővárosában, Kassán tanult, majd 1571-től Sárospatakon⁶⁶. A wittenbergi egyetemre 1573. június 15-én iratkozott be, tanulmányait Mágocsy Gáspár és Kassa városa támogatta⁶⁷. 1576-tól a wittenbergi magyar coetus 26. seniora volt a hazautazásáig⁶⁸, ekkor mondta el és adatta ki mesterének életéről szóló beszédét, amely egyben az egyetlen jelentősebb ismert munkája.

A Kassai Császár György nevével fémjelezhető időszakhoz fűződik Sárospatak életének egy rejtélyes és botránysos epizódja. A város ismeretlen elsőpapját, aki talán külföldi egyetemen is tanult, mivel latinul, görögül és zsidóul is tudott, 1579-ben rajtakapták, amint egy fiúval fajtalanzkodott, máglyára ítélték, de Dobó Ferenc megegyelmezett neki. Az eset pikantériája, hogy ez az elsőpap nem sokkal ezelőtt egy házasságtörő asszony esetében halálbüntetést javasolt Dobónak, és az asszonyt ki is végezték⁶⁹. Nem tudjuk, ki lehetett ez az ember, talán az a Szegedi Literáti István, akiről még Balsarati életéből, 1575. február 11-ről van adatunk⁷⁰, tehát nyilván káplán, azaz másodpap lehetett akkor. Ennek a botránynak volt talán a következménye, hogy Varannóról Sárospatakra jött elsőpapnak a zempléni egyházmegye nagy tekintélyű esperese és Kopácsi István veje, Ceglédi Ferenc, s itt is marad 1584 elejéig⁷¹.

Még a botrány kitérése előtt elment Patakról Paksi Cormaeus Mihály, Egerben volt 1583–1584 körül prédikátor, majd 1585. március 2-án bekövetkezett haláláig Szepsiben. Egyetlen sor sem maradt meg tőle, csak halvány feltételezés, hogy részt vehetett a Károlyi Gáspár-féle bibliafordítás előmunkálataiban. Paksi helyett 1579 lelegején Kassai Császár György lett a rektor, a lektor pedig rövid időre a külföldről frissen hazatért Szegedi Dégi Pál. Szegedi 1577. május 31-én lett a wittenbergi magyar coetus tagja⁷², s június 10-én iratkozott be az egyetemre⁷³. Két verset írt a Szikszai Fabricius Balázs életéről szóló beszédhez, ezekben nem említi, hogy tanítványa lett volna a neves pataki rektornak⁷⁴. 1577 végétől a coetus 27. seniora volt egy éven át⁷⁵, majd 1578. november 2-án Bellényi Piso Fábiánnal, Kassai Zsigmond Dáviddal és Károlyi Mihállyal együtt a tübingeni egyetemre iratkozott be Martinus Crusius neves humanista görög előadásai kedvéért⁷⁶, Crusius nagy szeretettel emlékezett meg később magyar tanítványairól, tőle tudjuk azt is, hogy Szegedi Patakra került⁷⁷. A fiatal lektor pár hónapos itteni tanítás után még 1579 tavaszán meghalt.

1579 nyarán új lektor jött Sárospatakra, ezúttal nem Wittenbergből vagy Tübingenből, hanem Kassáról, a neve Thoraconymus Mátyás⁷⁸. Thoraconymus személye már eddig is felkeltette az érdeklődést a korszak kutatóiban⁷⁹, jelentősége miatt külön feldolgozást igényelne, ezért ebben az összefoglalóban csak röviden beszélek róla. Breznóbányán született, nemzetisége szerint szlovák volt, de tökéletesen megtanult magyarul és németül. Külföldre menetele előtt Bártfán tanult Faber Tamás

⁶⁵ Kassai Császár Györgyről: ZOVÁNYI, *Lexikon* 298.

⁶⁶ Kassai, már amikor 1571-ben otthoni iskolájából a patakiba ment a „literae humaniorae” tanulására, pénzt küldött a wittenbergi magyar coetusnak, ugyanekkor egy másik pataki tanuló, Artopaeus Gergely is ezt tette, lásd: SZABÓ Géza i.m. 76.

⁶⁷ KASSAI CSÁSZÁR György i.m. B 4r. – KEMÉNY Lajos, *Az oktatásügy* . . . (i.m.) 174.

⁶⁸ SZABÓ Géza i.m. 138.

⁶⁹ BORNEMISZA Péter. *Prédikációk egész esztenő által minden vasárnapra rendeltetett evangéliomból*, Detrekő-Rábok 1584. 152, 154. (RMNy 541.)

⁷⁰ S. SZABÓ József i.m. 47.

⁷¹ Ceglédiről: ZOVÁNYI, *Lexikon* 115–116.

⁷² SZABÓ Géza i.m. 138.

⁷³ AAV. II. 268.

⁷⁴ KASSAI CSÁSZÁR György i.m.)(3v, A 4v.

⁷⁵ SZABÓ Géza i.m. 139.

⁷⁶ Die Matrikeln der Universität Tübingen, 1. Band 1477–1600, Herausgegeben von Heinrich HERMELINK, Stuttgart 1906. 573.

⁷⁷ Martinus CRUSIUS i.m. 181.

⁷⁸ Thoraconymusról: ZOVÁNYI, *Lexikon* 635. – ennek adatait több helyen javítom.

⁷⁹ ÖTVÖS Péter, *Thoraconymus Mátyás*, in: Acta Historiae Litterarum Hungaricarum 1972. 29–36.

rektor tanítványaként⁸⁰, s 1569. november 7-én iratkozott be a wittenbergi egyetemre. Egy évig volt kint, majd 1570/1571 telét Bártfán töltötte, amíg 1571 tavaszán meg nem hívták Késmárkra rektornak⁸¹. 1571 és 1578 között tanított a szepességi városban, s már a pályája elején elhatározta, hogy életét a tanításnak szenteli⁸². Melanchthoniánus szellemi álláspontja egyre inkább eltávolította mesterétől, Faber Tamástól, és a szigorú lutheránus irányzat többi képviselőjétől, s így teológiai szempontból is egyre közelebb került a helvét irányhoz. Megalapítója lett a szepességi kryptokálvinista mozgalomnak, ennek vezéralakja, Ambrosius Lam Sebestyén a tanítványa és egy évig kollaboratora volt Késmárkon. Amikor Ambrosius peregrinálni indult, bizonyítványt is írt képességeiről, valamint egy búcsúverset, melynek az utolsó hat sora görög nyelvű⁸³. 1578 tavaszán meghívták Kassára rektornak, s ő is el fogadta ezt az állást, itt azonban rövidesen ellentétbe került a város németországi származású elsőpapjával, a szigorú lutheránus Mento Gogreffel. A város, amelyben amúgy mindennapos volt a helvét irányhoz húzó tanárok és magyar prédikátorok elbocsátása, ebben az esetben a legegyszerűbb módon vetett véget a vitának: 1578 decemberében kiadta az útját az elsőpaprak és a rektornak is⁸⁴. Thoraconymus egy fél évig állás nélkül Kassán maradt, s 1579 nyarán elfogadta a patakiak meghívását a lektori állásra. Már Patakon lehetett, amikor „Spongia elegiaca” címen egy ismeretlen (feltehetően külföldi) nyomdában megjelent egy verses vitairata Eberhard Mátyás selmecbányai elsőpap ellen⁸⁵. Fennmaradt művei mind vitairatok, amelyek az előbb idézett kivételével ugyanabban az 1587-es bázeli kötetben láttak napvilágot, mint Beregszászi Lőrinc Péter művei. Tudunk azonban arról, hogy volt egy „Orthographia” című műve, amely elsősorban a héber, görög és latin helyesírás vitás kérdéseivel foglalkozott, ebből tanítványa, Újfalvi Imre elég hosszú részt idézett később⁸⁶. Személyében újra egy hivatástudattal teli és nagy tudású tanár került Sárospatakra, akit, hasonlóan Szikszai Fabricius Balázshoz, nem csábított semmiféle jobban fizető lelkészi állás.

Veile ellentétben Kassai Császár György otthagyta a tanárságot, s Ceglédi Ferenc távozása után a város elsőpapja lett 1584 tavaszán. Thoraconymus lépett a helyébe mint rektor, nem tudunk viszont róla, hogy lett volna mellette lektor ezután. Thoraconymus és Kassai működése különlegesen eredményes lehetett, ebből az időből ugyanis újra több pataki diák nevét ismerjük. Itt tanult, mint már említettük, Újfalvi Imre⁸⁷, Fegyverneki Izsák és Köcski Lukács⁸⁸ az unitárius Petki János, valamint

⁸⁰ THORACONYMUS Mátyás levele Faber Tamáshoz, dátum nélkül, in *Matthiae Thoraconymii epistolae, declamationes et poemata*, Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára Oct. Lat. 149. (Ezentúl: OSZKK Oct. Lat. 149.) ff. 31v–32r.

⁸¹ THORACONYMUS Mátyás levele Adamus Colossiushoz (1571.), in OSZKK Oct. Lat. 149. f36–36v.

⁸² THORACONYMUS Mátyás levele Adamus Colossiushoz (1571.) in OSZKK Oct. Lat. 149. ff.36v–37v.: „ego si divina fuerit voluntas perpetuo meam operam erudiendae iuventuti dicabo. Quod si non semper hic fiet tamen alibi.”

⁸³ Autográf kézírata: OSZKK Oct. Lat. 149. f.58–58v.

⁸⁴ KEMÉNY Lajos, *Az oktatásügy ...* (i.m.) 95–96. – ZOVÁNYI Jenő, *A magyarországi protestantizmus 1565-től 1600-ig*, Akadémiai Kiadó Bp. 1977. (Ezentúl: Zoványi II.) 176–177.

⁸⁵ *Spongia elegiaca, qua Matthias THORACONYMUS sive Cabatius abstergit labem sibi aspersem a magistro Matthiae Eberhardo ...*, Hely nélkül 1579. (RMK. III. 687.)

⁸⁶ ÚJFALVI Imre, *Admonitiones de ratione discendi atque docendi in ultima seu tertia classe*, Debrecen 1596–1599 között. Rheda Pál (RMNy 803.) – Újabb szövegkiadása: MÉSZÁROS István i.m. 210–212.

⁸⁷ ÚJFALVI, *Ajánlás*, : 2v–3r.

⁸⁸ FEGYVERNEKI Izsák levele Johann Jakob Grynaeuschhoz, Sárospatak 1587. június 23., Staats- und Universitätsbibliothek Hamburg, Handschriftenabteilung, Supellex epistolica Uffenbachii et Wolfiorum (Ezentúl: Sup. ep. U. et. W.) 53, fol.305v.: Fegyverneki itt megemlékezik hat évvel ezelőtti tanáráról, a „natione Slavus” Thoraconymusról, a levél szövege mintha egy halotti beszéd kivonata lenne. – Fegyverneki „Enchiridion”-jának (RMK. III. 745.) ajánlásában írja, hogy őt és Köcskit Ecsedi Báthory István küldte Patakról peregrinálni (X 5v.)

Miskolci Csulyak István és Dalmata Bertalan⁸⁹, Tolnai Katona Miklós, későbbi mezőtúri tanár és elsőpap⁹⁰, négy név szerint ismert felvidéki szlovák és német diák⁹¹, Máriássy Zsigmond⁹² és Krakкаи Demeter. Mivel Krakкаи Demeter Forgách Mihály házitanítójaként utazott Patakról Strasbourgba és Wittenbergbe, együtt Máriássy Zsigmonddal és újfaluai Péchy Zsigmonddal⁹³, jogosnak érzem azt a feltételezést, hogy ekkor Forgách és Péchy is itt tanult. Forgách Mihály esetében külön erősíti még feltételezésemet későbbi házassága is: ugyanis Dobó Ferenc nevelt lányát, Kerecsényi Katát vette feleségül⁹⁴. S tudjuk ugyan, hogy apjának, Forgách Simonnak, udvarháza Hertneken, Bártfa közvetlen közelében volt – így nem lehetetlen az sem, hogy korábban oda is járt –, de peregrinációjakor már a helvét irány következetes híve volt, s ez ismét pataki diák voltát valószínűsíti⁹⁵.

A Thoraconymus–Kassai Császár korszaknak Patakon az 1586-os nagy pestisjárvány vetett véget: június 22-én meghalt a feleségével együtt a rektor, és még ugyanebben az évben az elsőpap is elhunyt⁹⁶. Az új elsőpap Gyarmati Bíró Márton lett, aki ekkor nem volt már fiatalnak mondható. 1559–1560-ban Nagysároson volt elsőpap⁹⁷, majd később Kassán magyar prédikátor, innen 1567-ben Lazar von Schwendi felsőmagyarországi főkapitány elűzte, mivel a helvét irányhoz csatlakozott⁹⁸. Ezután egy darabig állás nélkül bűjdösött⁹⁹, s valamikor az 1570-es évek elején Sátoraljaújhelyen lett elsőpap. Újhelyről jött Patakra¹⁰⁰, s feltehetően itt halt meg – az ő fia volt az a Gyarmati Bíró Miklós, akiről mint Szikszai Fabricius Balázs tanítványáról már szóltam. Az új rektor ismét egy szepességi kryptokávinista, Pilcius Gáspár lett, s lektora is akadt a peregrinációjából frissen hazatért volt pataki diák, Fegyverneki Izsák, személyében. Pilcius életének és működésének ismertetése ismét messze vinnie, ezért csak jelzésszerűen sorolom fel életének állomásait¹⁰¹. Szepesváralján született 1552-ben szepességi német, azaz cipszer családban. Kassán és Eperjesen tanult, majd 1570-től 1573-ig Homonnán tanított, 1573 áprilisától Kassán volt magyar (!) kollaborator (segédtanár), utána 1574.

⁸⁹Régi Magyar Költők Tára XVII. század, 1. Akadémiai Könyvkiadó Bp. 1959. 596. – Melith Istvánhoz és feleségéhez írott levelei Patakról: OL P 707. Missiles, 1585. április 5-én kelt levelében éppen Dobó Jakab haláláról számol be. (No.2607.) – MISKOLCI CSULYAK István, *Curriculum vitae* . . . , in Régi Magyar Költők Tára XVII. század, 2. Akadémiai Kiadó Bp. 1962. 284–285, 287.: Dalmata 1586 tavaszán jött Patakra Miskolci Csulyakkal együtt, s még abban az évben elvitte a nagy pestisjárvány, Miskolci 1598-ban még egyszer tanult itt.

⁹⁰Valerianus MADER, *Libellus exercitiorum poeseos scholasticorum* . . . , Galgóc 1588. Mantskovit Bálint (RMNy 611.) H 3v. – Tolnairól mint pataki diaktársáról ír, aki szegénységében segített rajta.

⁹¹Róluk lásd a 171. és 172. jegyzeteket!

⁹²IVÁNYI Béla, *A márkusfalvi Máriássy család levéltára*, Lőcse 1917. XXI–XXII.

⁹³KRAKKAI Demeter levele Johann Jakob Grynaeushoz, Strasbourg 1586. július 1., Sup.ep. U. et W. (4°) 23, fol. 46r–48v.

⁹⁴KOMLOVSZKI Tibor, *Forgách Mihály életrajza*, in *Forgách Mihály és Justus Lipsius levélváltása*, Magyar Iparművészeti Főiskola Typografikai Tanszéke Bp. 1970. 13.

⁹⁵Forgách Mihály Itáliából azt írta apjának 1591. november 26-án, hogy hazafelé Genfét és Bázelt szeretné meglátogatni, hogy „az ott levő istenes férfiak szentséges tanítása által mintegy megtisztultan végre az oly sokszor kedvem ellenére tettett vallás (ti. a katolicizmus) mocskától” megtisztulva térhessen haza, lásd KOMLOVSZKI Tibor i.m. i.h. – Bázelen Johann Jakob Grynaeust, Genfben Bézát látogathatta volna meg.

⁹⁶FEGYVERNEKI Izsák idézett levele (88. jegyzet) fol. 304v–305r. – Thoraconymusnak két gyermeke is meghalt, egy fia és egy lánya maradt életben.

⁹⁷GYARMATI BÍRÓ Márton levelei Kassa város tanácsához, Sáros 1559. január 1., 1560. február 13., AMK 2150/107, 2249/8.

⁹⁸ZOVÁNYI H. 174–175.

⁹⁹SZABÓ Géza i.m. 77.

¹⁰⁰1572-ben már mint újhelyi „pastor” kérte háza és szőlője adómentesítését a királytól: OL E 249. 1572. No. 155. – 1591-ben mint pataki elsőpapot említi a wittenbergi coetus anyakönyve: SZABÓ Géza i.m. 81.

¹⁰¹ZOVÁNYI. *Lexikon* 478–479.

április 3-án iratkozott be testvérével, Bálinttal, együtt a wittenbergi egyetemre. 1576-ban Briegben felszentelték lutheránus lelkésznek, majd hazatérve Johann Rüber felsőmagyarországi főkapitány udvari papja lett. 1578-ban Szendrő várában volt a német katonák papja, még ugyanezen évben Késmárkra ment rektornak Thoraconymus Mátyás utódként, a következő évtől pedig Nagysároson lett lelkész. Mivel egyre inkább közeledett a helvét irányhoz, 1584-ben el kellett hagynia Nagysároset, innen Dobsinára ment, de egy török betörés még ugyanezen év október 14-én elűzte onnan. Ezután a Sáros vármegyei Kecserpeklénben lett pap, 1586 nyarán hitelvei miatt innen is távoznia kellett, s ekkor jött Patakra, ahol 1587 tavaszáig maradt, amikor is meghívták Márkusfalvára lelkésznek – 1605-ben bekövetkezett haláláig itt élt a Máriaassyak pártfogása alatt. Ambrosius Lam Sebestyén mellett a szepességi kryptokálvinisták vezető alakja volt, nagyszámú hitvitázó művein kívül latin zsolttárai és alkalmi versei maradtak ránk. latin költeményt írt a szendrői katonák 1578-as győzelméről a portyázó törökök felett¹⁰², s megírta Dobsina 1584-es pusztulását. Pataki működését Zoványi Jenő kétségbe vonta, mivel nem tudta, hogy Thoraconymus 1586-ban meghalt¹⁰³, Fegyverneki Izsáknak egy újabbban előkerült levele azonban egyértelműen tisztázta a kérdést¹⁰⁴.

Pilcius tanársága idején, 1586 őszén vagy 1587 tavaszán fordult meg Patakon a jeles erdélyi szász humanista, Georg Deidrich¹⁰⁵. Hodoeporiconja tanúsága szerint nem tanult itt, csupán útjának egyik állomása volt ez. Útközben Kolozsvárott a jezsuiták miséjét hallgatta meg, majd Patakra jött, innen látszólag visszafelé indult, de mivel vargabetűjének állomásai között szerepelt Kisvárdra is, feltételezhetően Szokoly Miklóst látogatta meg. Kisvárdáról aztán már Patakot elkerülve indult északnak a Szepesség irányába¹⁰⁶. Később Rómában egy kocsmai társasággal letartóztatták, de ő úgy szabadult ki a börtönből, hogy a pápa is fogadta, sőt még a peregrinációs albumába is bejegyezt. Az, hogy az ekkor még kryptokálvinista, később élete végén antitrinitárius Deidrich számára Patak fontos állomáshely volt, igen sokat elmond az iskola ekkori szelleméről és színvonaláról.

Az új lektor, Fegyverneki Izsák, még Thoraconymus életében, 1586 áprilisában elfoglalta állását¹⁰⁷. Pataki diák volt, mint említettük, s 1581. október 25-én iratkozott be Wittenbergben az egyetemre a későbbi pataki elsőpappal, Tolnai Fabricius Tamással, együtt, ugyanaznap lettek mindketten a magyar coetus tagjai is¹⁰⁸. 1585. április 11-én a heidelbergi egyetemre iratkozott be két másik társával együtt, itt teológiát tanult Johann Jakob Grynaeustól, aki egyben a házigazdájuk is volt¹⁰⁹. Wittenbergben és Heidelbergben írta meg bibliai-teológiai lexikonát, az „Enchiridion”-t, ezt Grynaeus 1586-ban Bázelen adta ki Fegyverneki ajánlásával patrónusának, Ecsedi Báthory István-

¹⁰² PILCIUS Gáspár, *Epinikion praelii cum Turcis commissi et victoriae incruentae militum Sendroensium 9. die Julii anni 1578. acquisitae*, Bártfa 1578. Gutgesell Dávid (RMNy 403.): A Claudius Roussel szendrői főkapitányának szóló ajánlást így írja alá: "divini verbi minister in Sendrő".

¹⁰³ ZOVÁNYI Jenő, *Javitások Pilcius Gáspár életrajzi adataiban*, in Irodalomtörténet 1957. 509–511. – Zoványi mindenáron 1584–1585-re akarta tenni Pilcius Gáspár pataki tanárságát, mint Thoraconymus lektoráét, ez azonban nem illett az életrajzába, ezért gondolta, hogy az öccse, Bálint, lehetett itt.

¹⁰⁴ FEGYVERNEKI Izsák idézett levele Johann Jakob Grynaeushoz (88. jegyzet), fol. 306v.

¹⁰⁵ Deidrichről: ZOVÁNYI, *Lexikon*, 145. – Friedrich TEUTSCH, *Geschichte der ev. Gymnasiums A.B. in Hermannstadt*, In Archiv des Vereines für Siebenbürgische Landeskunde, Neue Folge XVII. Band, 1882. 35–36. – Franz Josef TRAUSCH, *Schriftsteller-Lexikon... der Siebenbürger Deutschen*, I. Band, Kronstadt 1868. 251–254.

¹⁰⁶ Georg DEIDRICH, *Hodoeporicon itineris Argentoratensis*, Strasbourg 1589. Carolus Kieffer (RMK. III. 789.) – Patakkal kapcsolatban Kassai Császár Györgyöt és Thoraconymus Mátyást múlt időben említi, Pilciusról beszél jelen időben keresztnevének említése nélkül.

¹⁰⁷ "Enchiridion"-jának ajánlását 1586. március 1-én keltezte Heidelbergben (RMK. III. 745. X. 6r.), rögtön ezután hazaindulhatott, mert Thoraconymus Mátyás április 5-én már a kollégájának nevezte J.J. Grynaeushoz írott levelében (Sup.ep. U. et W. 57, fol. 55v.).

¹⁰⁸ AAV. II. 302. – SZABÓ Géza i.m. 140. – ZOVÁNYI, *Lexikon* 191.

¹⁰⁹ FEGYVERNEKI Izsák levele Johann Jakob Grynaeushoz, Sárospatak 1589. április 1., Sup.ep. U. et W. 53, fol. 300–300v.

nak¹¹⁰. A könyv európai siker lett, jelenlegi tudásunk szerint 1628-ig 14 alkalommal adták ki újra Bázelen, Londonban és Genfben¹¹¹. Feltehetően Fegyverneki és barátja, Károlyi András voltak Laskai Csókás Péter segítőitársai a Calepinus-szótár magyar értelmezéseinek elkészítésében¹¹². Azt eddig is tudni lehetett, hogy Laskai 1581 végén kapta Franciaországban a megbízást a munkára. Az új szócikkeket teljes egészében maga fogalmazta, a régiéket első felét 1582-ben Wittenbergben közösen csinálta segítőitársával, feltehetően Fegyvernekivel. A régi szócikkek második felét sietős munkával, azonnal a nyomdába küldve írta Fegyverneki és Károlyi 1584 második felében, amikor már Károlyi is Wittenbergben volt, a szótár így 1585-ben megjelenhetett¹¹³. Hogy tényleg ők voltak Laskai barátai, arra könyvcik a bizonyítékok: Laskai Csókás „De homine. . .” (Wittenberg 1585.) című művének olvasóhoz szóló előszavát Károlyi András írta, s mindketten ott vannak az üdvözlőversírok között, Fegyverneki „Enchiridion”-jában viszont Károlyi és Laskai szerepel verssel¹¹⁴. Fegyverneki a hazatérése után nagy szerepet játszott egy Thoraconymus Mátyás és Beregszászi Lőrinc Péter műveit tartalmazó hitvitakötet megjelenésében is, a kéziratok nagy részét a Strasbourgba induló Krakkai Demeter kezébe adta 1586 áprilisában, hogy juttassa el Johann Jakob Grynaeushoz, s mellékelte hozzá Thoraconymus és a maga levelét¹¹⁵. Grynaeus a kéziratokat, hozzávéve azt a Beregszászi-művet, amelyet Csanádi Jánostól kapott Wittenbergből, 1587-ben Bázelen ki is adta¹¹⁶. Fegyverneki Izsák Szikszai Fabricius Balázs „Nomenclaturá”-ját is átdolgozhatta, így került be annak szavai közé mint fontos helynév Fegyvernek, s görögösített neve „Machaeropolis”¹¹⁷. Pilcius Gáspár távozása után egy fél évig egyedül tanított, majd maga mellé vette tanárnak éppen akkor hazatért barátját, Károlyi András. Szándékosan nem nevezték Károlyit lektornak, másodtanárnak, ugyanis mindketten rektorok lettek – ez volt az a rövid időszak a sárospataki iskola 16. századi történetében, amikor két egyenrangú tanárral rendelkezett. Idáig senki sem figyelt fel arra, hogy Károlyi András a wittenbergi magyar coetus anyakönyve rektornak nevezte, amikor az 1588 és 1589 tavaszán pénzt küldött a coetusnak¹¹⁸, s az sem tűnt fel senkinek, hogy Fegyverneki Izsák egy 1588-as levelében „scholae Patachinae moderatorum alter”-nek (a pataki iskola két igazgatója közül az egyiknek) nevezte magát¹¹⁹. Ez az újítás együtt járt egy másikkal is: 1588-ban bevezették ugyanis, hogy a két rektor havonta felváltva disputációkat tartott, ami idáig nem volt szokásban¹²⁰. Tegyük hozzá, mellettük már 1586 óta Újfalvi Imre volt mint nagydiák a kollaborator, a kisebb tanulókat oktató segédtanár¹²¹

¹¹⁰ FEGYVERNEKI Izsák, *Enchiridion locorum communium theologiorum, rerum, exemplorum atque phraseon sacrarum . . .*, Bazel 1586. Conrad Waldkirch (RMK. III. 745.)

¹¹¹ A kiadások számbavételénél az Országos Széchényi Könyvtár nyilvántartását, az ún. „betanított” RMK. III.-at vettem alapul.

¹¹² A feltételezés első megfogalmazása: KÓNYA Imre, *Kapcsolatok Sárospatak és Marosvásárhely között*, in Sárospataki Református Lapok 1944. 126–127.

¹¹³ SZILY Kálmán, *Elnöki megnyitó beszéd (A Magyar Nyelvtudományi Társaság 1913. január 21-én tartott közgyűlésén)*, in Magyar Nyelv 1913. 49–57.

¹¹⁴ RMK. III. 744, 745.

¹¹⁵ KRAKKAI Demeter idézett levele (93. jegyzet) i.h. – Fegyverneki Izsák általa továbbított 1586-os levele elveszett.

¹¹⁶ *De controversiis religionis hoc seculo motis, adversaria quadam scripta. . .*, Bazel 1587. (RMK. III. 759.) – Az ajánlásban Grynaeus megírja, hogy a kéziratokat Csanádi Jánostól és Krakkai Demetertől kapta (Q2r.)

¹¹⁷ Újfalvi Imre 1597-es kiadásában (RMNy 802.) a 254. lapon.

¹¹⁸ SZABÓ Géza i.m. 80.

¹¹⁹ FEGYVERNEKI Izsák levele Kassa város tanácsának, Sárospatak 1588. május 17., in Történelmi Tár 1890. 389–390. – Ugyanígy írta alá 1589. április 1-én J.J. Grynaeushoz írott levelét is (109. jegyzet).

¹²⁰ FEGYVERNEKI Izsák idézett levele (109. jegyzet) fol. 500r. – itt írja azt is, hogy Károlyi Andrással „ex aequo” irányítják az iskolát.

¹²¹ ÚJFALVI, *Ajánlás*, 2v.

– így elmondhatjuk, hogy az 1588-as esztendőben emelkedett az iskola az eddigi legmagasabb színvonalára. Nem tudni, mennyire támogatta a tanárok törekvéseit a patrónus, Dobó Ferenc, de joggal feltételezhető, hogy kísérlet volt ez a pataki iskola főiskolai szintre fejlesztésére.

Károlyi András, a másik rektor, itthoni tanulmányai után 1584. június 28-án lett a wittenbergi magyar coetus tagja, s július 6-án iratkozott be az egyetemre, 1585/1586-ban a coetus 36. seniora volt¹²². Részvételét a Calepinus-szótár munkálataiban és Laskai műve elé írt előszavát említettem már, 1585-ben Matthaeus Dresser neves humanista és lipcsei egyetemi tanár arcképe az ő latin versével jelent meg egy egyleveles nyomtatványon¹²³. 1586. szeptember 23-án a heidelbergi egyetemre iratkozott be¹²⁴, innen jött Patakra. Fegyvernekivel közös kísérletüknek tanártársa 1589. december 7-én bekövetkezett korai halála vetett véget, ezután egyedül maradt, nem tudni, volt-e mellette lektor. A városban Gyarmati Bíró Márton után rövid ideig Szegedi Ferenc volt az elsőpap¹²⁵, ő a jelek szerint nem végzett külföldi egyetemet. 1591 végén érkezett haza Itáliából Krakkai Demeter, s 1592-től lektor lett Károlyi András mellett.

Az erdélyi származású Krakkai (vagy Karkói) sárospataki tanulmányai után mint Forgách Mihály, Máriássy Zsigmond és újfaluai Péchy Zsigmond nevelője érkezett 1586 nyarán a strasbourgi akadémiára¹²⁶. 1587. augusztus 3-án már a wittenbergi magyar coetus anyakönyvébe írták be a nevüket, s Krakkai üdvözlőversek írásával szorgosan részt vett a coetus ekkor az eddigieknél is látványosabban felívelő szellemi életében, melyet Forgáchékon kívül még egy nemes ifjú, losonci Bánffy Ferenc, s nevelője, Baranyai Decsi János, neve is fémjelzett. Ő maga is írt itt egy könyvet, ez egy újtestamentumi index, azaz konkordancia, amely 1588-ban jelent meg Forgách Mihály öccsének, Jánosnak ajánlva¹²⁷. 1589 elején Forgách Mihállyal együtt hazatért, majd júliusban már mindketten Paduában voltak. Itteni életükről két Forgách Simonhoz írott levele maradt fenn, melyekben beszámol az általuk tanulmányozott klasszikus szerzőkről, s tudjuk a róla tanítványa, Thúri György, által írt gyászversből, hogy ebben az időszakban elsősorban a természettudományok érdekelték¹²⁸. 1591. szeptember 3-án Forgách-csal, Sombori Sándorral és Szamosközi Istvánnal együtt Rómába és Nápolyba indult, innen betegen tértek haza, s november végén – Forgách Mihályt kint hagyva – Paduából hazaindult. Csak rövid ideig volt lektor Károlyi mellett, mivel az 1593-ban Gyulafehérvárról lett elsőpap elhunyt barátja, Laskai Csókás Péter, helyett, s ott a következő évben ő is meghalt¹²⁹. Rektornak ekkor Baranyai Decsi Jánost hívták meg, ő azonban ezt patrónusai, Kovacsóczy Farkas és Kendi Sándor tanácsára visszautasította¹³⁰. Így lett Krakkai a rektor, lektora viszont tudomásunk szerint több mint három esztendeig nem volt. Későbbi éveiről nem sokat tudunk, egy üdvözlőversét ismerjük ezekből az

¹²²ZOVÁNYI, *Lexikon* 295. – SZABÓ Géza i.m. 140–141.

¹²³*Effigies Domini Matthaei Drasseri*... Wittenberg 1585. Apud Martinum Brunonem, Universitätsbibliothek Leipzig, Rep. III. fol. 19. f.164v. – A kép és a vers közlése egy berlini példány alapján: *The German Single Leaf Woodcut 1550–1600*. Volume 1. A–J. A pictorial Catalogue by Walter L. STRAUSS, Abaris Books, Inc. New York 1975. 131.

¹²⁴*Die Matrikel der Universität Heidelberg*, Bearbeitet und herausgegeben von Gustav TOEPKE, II. Theil, von 1554 bis 1662. Heidelberg 1886. (Ezentúl: MUH. II.) 128.

¹²⁵BUCSAY Mihály, *Protestáns gyűjtés Genf javára Kelet-Európában, Magyar- és Erdélyországban 1592–93-ban*, in *Theologiai Szemle* 1974. 204.

¹²⁶Krakkai Demeterről: KOMLOVSZKI Tibor i.m. 12–13. – MARTON János i.m. 80–81. – SZABÓ Géza i.m. 141.

¹²⁷KRAKKAI Demeter, *Index in Novum domini nostri Jesu Christi Testamentum*, Wittenberg 1588. Typis Zachariae Cratonis (RMK. III. nem ismeri)

¹²⁸THÚRI György, *Memoriae Demetrii Karkovii, praeceptoris, in Delitiis poetarum Hungaricorum*..., Frankfurt 1619. Nicolaus Hoffmann (RMK. III. 1245.) 348.

¹²⁹GYULAFFI Lestár *történeti maradványai*, közli SZILÁGYI Sándor, in *Történelmi Tár* 1893. 121.

¹³⁰BARANYAI DECSI János levele Hunyadi Ferenchez, Marosvásárhely 1596. augusztus 16., in *Történelmi Tár* 1881. 474.

időkből¹³¹, Újfalvi Imre neki ajánlotta Szikszai Fabricius Balázs „Nomenclaturájának” 1597-es kiadását¹³². A jelekből következtetve ugyanolyan nagy hivatástudattal rendelkező tanáregyéniség lehetett, mint Szikszai Fabricius és Thoraconymus Mátyás, s a magyar késő humanizmus nemzetközileg egyik legismertebb személyisége, Forgách Mihály, mellett nevelősködve a tehetsége és a műveltsége sem lehetett akármilyen, még ha nem is maradt ránk mű, ami ezt bizonyítaná.

Rektorságával egyidőben a pataki elsőpap Pesti Gáspár lett, róla ugyancsak hiányosak az ismereteink, de a megmaradt adatok nagy tudást és érdekes egyéniséget sejtetnek. Pesti 1578. június 13-án lett a wittenbergi magyar coetus tagja, s e körül iratkozott be az egyetemre is. 1578/1579-ben a coetus 28. seniora volt, mint ilyen ő állította össze először a Wittenbergben tanult magyarok névsorát a kezdetektől, ennek a listának azonban az első, 1522-től 1546-ig menő része elveszett¹³³. 1579 májusában a rostocki egyetemre iratkozott be¹³⁴, ettől kezdve hosszú időre eltűnik a szemünk elől, 1586 előtt Debrecenben volt tanár,¹³⁵ tudjuk, hogy 1590-ben ő adta ki először Szikszai Fabricius Balázs „Nomenclaturá”-ját¹³⁶, s van aki őt gyanítja az egész debreceni tankönyvkiadási program mögött az 1590-es évek elején¹³⁷. Mint pataki elsőpap halt meg 1594 vége, 1595 eleje körül.

Utódja az elsőpapi tisztségben ismét egy széppeszégsi kryptokálvinista, Tolnai Fabricius Tamás, lett¹³⁸. Tolnai Fabricius itthoni iskoláztatása után 1581. október 25-én iratkozott be a wittenbergi egyetemre, s ugyanazonnap lett a magyar coetus tagja is Fegyverneki Izsákkal együtt. 1584/1585-ben a magyar coetus 35. seniora volt, majd hazatérése után az eperjesi iskola rektora lett¹³⁹. 1587 és 1594 között Thököly Sebestyén udvari papja volt Késmárkon, s tagja volt Ambrosius Lam Sebestyén kryptokálvinista körének. 1595 elején jött Patakra, s itt maradt 1599. február 2-án bekövetkezett haláláig. Elsősorban hitvitázó művei maradtak ránk, amelyekkel az Ambrosius Lam Sebestyén és Stansith-Horváth Gergely között kibombant hitvitatorozatba kapcsolódott be.

Krakkai Demeter időközben lektort kapott 1597-ben Váci Gergely személyében. Váci 1584 és 1588 között Patakon tanult, 1588. május 17-én Fegyverneki Izsák a kassai tanácsnak ajánlotta őt iskolai és egyházi állásra¹⁴⁰, de nem Kassára hanem máshová ment. 1591 augusztusában tűnt fel a wittenbergi egyetemen, mint Dobó Ferenc és felesége alumnusa¹⁴¹, 1593. április 7-én a heidelbergi egyetemre iratkozott be, s ugyanitt egy év múlva a teológiai kar hallgatója lett¹⁴². 1595 júliusában Újfalvi Imrével együtt Leidenen keresztül Angliába utazott¹⁴³, s hazatérése után csak rövid ideig volt Patakon¹⁴⁴, még 1597-ben újhelyi rektor lett. Sógora, Miskolci Csulyak István, szerint kellemetlen egyéniségű, komor ember volt, annyira, hogy újhelyi diákjai 1598-ban fellázadtak ellene, és az eltávolítását követelték. Dobó Ferencné Kerecsényi Judit azonban ragaszkodott hozzá, ezért őt

¹³¹ A következő mű előtt: TOLNAI FABRICIUS Tamás, *Modesta et christiana disceptatio* . . . , Vizsoly 1594. Mantskovit Bálint (RMNY 756.)

¹³² ÚJFALVI, *Ajánlás* (i.m.)

¹³³ AAV. II. 275. – SZABÓ Géza i.m. 20–21, 87, 139.

¹³⁴ HOLL Béla, *Adatok David Chytraeus magyarországi vonatkozásairól*, in *Acta Historiae Litterarum Hungaricarum*, Tomus XVIII. Szeged 1981. 57.

¹³⁵ ZOVÁNYI II. 355.

¹³⁶ ÚJFALVI, *Ajánlás*, 2r. – Ugyanitt ír Pesti Gáspár haláláról is.

¹³⁷ GULYÁS Pál, *A könyvnyomtatás Magyarországon a XV–XVI. században*, Bp. 1931. 224.

¹³⁸ Tolnai Fabricius Tamásról: ZOVÁNYI, *Lexikon* 645.

¹³⁹ SZABÓ Géza i.m. 79, 140.

¹⁴⁰ FEGYVERNEKI Izsák idézett levele Kassa város tanácsának (119. jegyzet).

¹⁴¹ AAV. II. 384. – SZABÓ Géza i.m. 110, 112, 143, – augusztus 21-én iratkozott be és 24-én lett a coetus tagja.

¹⁴² MUH. II. 166, 556.

¹⁴³ GÖMÖRI György, *Hungarian Students in England*, in *Hungarian Studies* 1. (1985.) 34.

¹⁴⁴ Mint pataki lektor irt üdvözlőverset a következő mű elé: TOLNAI FABRICIUS Tamás, *Exarmatio scuti Laniani* . . . , Vizsoly 1597. Typis Valentini Mantskovit (RMNY 814.)

szlovák diák kivételével az összes tanuló otthagya¹⁴⁵. Életét 1629-ben gálszécsi elsőpapként fejezte be¹⁴⁶, mint láttuk, nem ő volt az a tanáregyéniség, amelyikre Pataknak szüksége lett volna.

Váci Gergely utódának Tolnai Fabricius Tamás jó érzékkel Szenci Molnár Albertet szemelte ki, ő azonban ezt a kérést elutasította¹⁴⁷, így lett Krakkai Demeter utolsó lektora a gönci iskola rektorságából idehívott Debreceni Molnár Boldizsár. Krakkai 1598-ban súlyosan megbetegedett, de ősszel még betegen is előadta Plautus Aululáriáját, s valamikor november vége körül meghalt¹⁴⁸.

Végére érve a korszak ismertetésének a Patakhoz kötődő életutak szempontjából, meg kell még indokolnom, miért 1598 végén húztam meg a határt. A Krakkai Demeter után következő rektor, Újfalvi Katona Imre¹⁴⁹, noha sok tekintetben folytatta elődei hagyományait, már egy új nemzedék tagja volt, a Heidelbergben nevelkedett Pareus tanítványok közé tartozott. Ez határozta meg szellemi alapállását, annak ellenére, hogy Wittenbergben az újjáalakult magyar coetus 48. seniora is volt 1597-ben¹⁵⁰. S ami a legfontosabb, vele kezdődik meg a hitvitázás a református egyházon belül, s ez véleményem szerint az orthodoxia felbukkanásának legbiztosabb jele: ugyanis később vitairatot írt prédikátortársa, Sárosi András ellen annak arminiánus nézetei miatt¹⁵¹. A válság jelei a pataki iskolában már az 1590-es évek elejétől érezhetőek voltak, 1593-ban nem jött rektornak Baranyai Decsi János, és 1597-ben visszautasította a lektori állást Szenci Molnár Albert, s helyettük hozzájuk hasonló kaliberű emberek nem érkeztek. Erre a korszakváltásra amúgy is a késő humanista műveltség visszaszorulása és a teológia fokozódó túlsúlya jellemző, nem lehetett ott folytatni, ahol az elődök abbahagyták, s erre a pataki iskola történetének tapasztalatai is figyelmeztetnek. A kéziratban maradt, elveszett művek, a fiatalon derékba tört életutak – mindaz amit elmondtam – jelezték, hogy Sárospatak nem tudott igazi humanista központtá és műhelyé válni. Hiányzott az értő közönség a műveknek, s főként hiányzott a nyomda. A közönségieny hiányát mutatja, hogy a közeli vizsolyi nyomda több mint tíz éves működése alatt pataki vonatkozású művet csak kettőt adott ki, az a kettő is lutheránusok elleni vitairat Tolnai Fabricius Tamástól¹⁵². Ez annál is jellemzőbb, mert a Mantskovit-nyomda utolsó galgóci nyomtatványa – mielőtt Vizsolyba költözött volna – épp egy volt pataki diák, Valerianus Mader, latin alkalmi költeményeket és leveleket tartalmazó kiadványa volt¹⁵³.

A század végén új helyzetet teremtett az ellenreformáció előretörése és az ország gazdasági-társadalmi helyzetének változása is: Tokajhegalyja bortermelő mezővárosai néhány évtizedes relatív szabadság és egyensúly után egyre inkább alulmaradtak a nagybírtokosokkal szemben. Patak sorsában a legradikálisabb törés Dobó Ferenc 1602-ben bekövetkezett halálakor, a város ismételt királyi kézbe kerülésekor következett be¹⁵⁴, mivel ez már nem Miksa protestánsbarát kormányzata volt, mint 1567 és 1573 között, s ezért magának az iskolának a léte is veszélybe került. A kívánság, hogy Patakon főiskola legyen, ennek ellenére tovább élt, s meg is nyilatkozott Kassán 1606-ban a Bocskay-párti országgyűlésen¹⁵⁵, a realitását azonban egyre inkább elvesztette. A kor legiőbb szellemi erőinek útjai élesen elváltak egymástól, volt aki szembehelyezkedett az egyházi vezetéssel (Újfalvi Imre), volt aki nagyvonalú irodalmi terveit külföldön valósította meg (Szenci Molnár Albert), volt aki a humanizmus eredményeit megpróbálta a konzervatív egyházpolitikával összeházasítani (Miskolci Csulyak István), de igen sokan egyszerűen hozzáidomultak az itthoni környezethez.

¹⁴⁵ MISKOLCI CSULYAK István i.m. 287.

¹⁴⁶ ZOVÁNYI Jenő, *A zempléni ref. dioecesis zsinatai Miskolczi Csulyak István esperes idejében (1629–1645.)*, in: *Történelmi Tár* 1909. 185.

¹⁴⁷ SZENCI MOLNÁR Albert *válogatott művei*, Magvető Kiadó Bp. 1976. 171, 559–560.

¹⁴⁸ MISKOLCI CSULYAK István i.m. 187.

¹⁴⁹ Újfalvi Katona Imréről: ZOVÁNYI, *Lexikon* 664. – HELTAI János, *Adattár a heidelbergi egyetemen 1595–1621. között tanult magyarországi diákokról és pártfogóikról*, in: *Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve* 1980. Bp. 1982. 339–340.

¹⁵⁰ SZABÓ Géza i.m. 145.

¹⁵¹ ZOVÁNYI II. 172.

¹⁵² TOLNAI FABRICIUS Tamás idézett művei (131, 144. jegyzet).

¹⁵³ Valerianus MADER i.m.

¹⁵⁴ GERVERS-MOLNÁR Vera, *Sárospataki síremlékek*, Akadémiai Kiadó Bp. 1983. 39–40.

¹⁵⁵ *Magyar országgyűlési emlékek*, szerk. KÁROLYI Árpád, XI. kötet, 1605–1606. Bp. 1899. 738.

Ha számba vesszük ezek után a XVI. századi sárospataki iskola 1562 utáni külső kapcsolatait, első helyen kell foglalkoznunk a vele összeköttetésben álló nagybirtokosokkal, s köztük is kiemelten a patrónusokkal, Sárospatak uraival. Perényi Gábor érdemének kell tekintenünk az alapozást, az ő bőkezű támogatása tette lehetővé az iskola magasabb színvonalra emelkedését¹⁵⁶. A patrónusok közé sorolhatjuk az 1567–1573 közötti időkből a Miksa-féle királyi kormányzatot, elsősorban a Szepesi Kamara tisztségviselőit, nekik köszönhető, hogy a Patakhoz kötődő értelmiségiek és az iskola kiváltságai királyi megerősítést nyertek. Dobó Ferenc birtoklása 1573-tól újabb fellendülést hozott: kibővítették az iskoláépületet¹⁵⁷, s megszervezték a lektori, másodtanári állást. Ez a szisztéma Fegyverneki Izsák és Károlyi András idejében rövid időre még tovább fejlődött, s két egyenrangú tanár lett egymás mellett. Dobó Ferenc azon túl, hogy egyháza és iskolája támogatásával a latin nyelvű késő humanista irodalomnak és művelődésnek is patrónusa lett, udvarában a magyar nyelvű szépirodalomnak is otthon adott: mint köztudott, az ő Gombos kertjében keletkezett az Eurialus és Lucretia, s itt élt unokaöccse, Dobó Jakab, akiről Balassi verse alapján joggal hisszük, hogy versszerző volt¹⁵⁸.

Tágabb értelemben a pataki iskola patrónusainak tekinthetők a tanárok és diákok pártfogói is. Közülük először Mágocsy Gáspár és András nevét kell megemlítenem, ők voltak Szikszai Fabricius Balázs, Kassai Császár György és kisebb részben Fegyverneki Izsák támogatói¹⁵⁹. Igen jó kapcsolatban volt az iskolával Melith István, családja nőgón rokonságban állt a Patakot 1526 előtt birtokló Pálóczyakkal, s ennek következtében a Dobókkal is, a Melithek temetkeztek is itt. Ide járt iskolába 1573-ban Melith Péter, István öccse, aki aztán rövidesen meghalt¹⁶⁰, s Melith István volt a pártfogója 1575-ben Alaghy Ferencnek és Istvánnak, s tíz évvel később Petki Jánosnak tanulmányaik folytatásában. Melithről ugyanakkor tudjuk, hogy jó kapcsolatot tartott fenn a bártfai iskolával is¹⁶¹, sőt Alaghy Ferencet Sárospatak után a bécsi jezsuitákhoz küldte tanulni¹⁶². Melith Ferenc és Szikszai Fabricius Balázs kapcsolatáról is tudunk, Szikszai neki is írt az Alaghy-fiúk elmaradt tandíja ügyében¹⁶³, és ő volt az, aki a pataki rektort az Országú Ilona felett mondott halotti beszéd kiadására biztatta¹⁶⁴.

Ecsedi Báthory István Ceglédi Ferenc elsőpap patrónusa volt, s elsősorban az ő alumnusaként peregrinált Fegyverneki Izsák, valamint az iskola egyik diákja, Köcski Lukács. Meg kell még említenünk Forgách Simon nevét, mint már szoltam róla, fia, Forgách Mihály, feltételezhetően itt tanult, s az ő alumnusa volt Krakkai Demeter. Thököly Sebestyénnek pedig az udvari papja, Tolnai

¹⁵⁶ Perényi Gáborról: ZOVÁNYI, *Lexikon* 467–468. – MAKKAI László i.m. 24–25.

¹⁵⁷ SZIKSZAI FABRICIUS Balázs, *Halotti beszéd Balsarati Vitus János életéről és haláláról* (Ritoókné Szalay Ágnes fordítása), in Janus Pannonius – Magyarországi humanisták, Szépirodalmi Könyvkiadó Bp. 1982. 967. – E szerint Balsarati a saját költségén fogott neki az iskola bővítésének, mivel azonban a 16. századi épületet 1860-ban lebontották, ma már nehezen állapítható meg a pontos építéstörténet.

¹⁵⁸ Dobó Ferenc udvaráról összefoglaló mű idáig nem született. Lásd: NÉGYESY László, *A pataki névtelen és Dobó Jakab*, in Irodalomtörténet 1916. 81–86. – KOMLOVSZKI Tibor, *Balassi, Kerecsényi Judit és az Eurialus és Lucretia*, in ItK 1969. 391–400. – MOLNÁR József, *A Gombos kertről és Kerecsényi Juditról*, in ItK 1970. 194–197.

¹⁵⁹ Lásd a 16. jegyzetet!

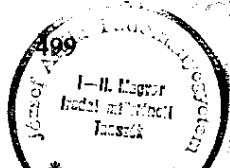
¹⁶⁰ GERVERS-MOLNÁR Vera i.m. 32–33.

¹⁶¹ Melith István fennmaradt levelezésében megtalálhatók Faber Tamás bártfai rektor levelei (OL P 707. Missiles No. 2360–2362.), s több bártfai diáké, köztük Melith Pálé és Melith Vidé (No. 2527, 2545.)

¹⁶² ALAGHY Ferenc és magántanára, SZUHAY István levelei Melith Istvánhoz, Bécs 1580 körül és 1581. augusztus 4., OL P 707. Missiles No. 2233–2237, 2681.

¹⁶³ LUKCSICS Pál, *Szikszai Fabricius Balázs levelei a Melith családhoz*, in Magyar Nyelv 1931. 259–260.

¹⁶⁴ SZIKSZAI FABRICIUS Balázs ajánlása Pekry Annának, Török Ferencnek, Báthory Miklósnak és Ungnad Kristófnak az Országú Ilonáról szóló halotti beszéd kiadásában (lásd a 44. jegyzetet!), G lv.

Fabricius Tamás jött Patakra elsőpapnak, neki mindkét fia, Thököly István¹⁶⁵ és Miklós¹⁶⁶ is az iskola diákja volt. A felsoroltakon túl is ismerjük még néhány tanuló patrónusát, a szepesváraljai születésű Arelius Simoné Pap Ferenc és Szabó György kassai kereskedők, valamint Tribelius Gergely, a szepességi kryptokálmínisták egyike¹⁶⁷, Thúri György pedig Rákóczi Zsigmond volt¹⁶⁸.

*

A sárospataki iskola egyéb hazai kapcsolatait tekintve viszonylag kevés összekötő kapcsot találunk a helvét irányú egyház két másik jelentős központjával, Debrecennel és Tolnával. Debrecenben jelent meg Szikszai Fabricius Balázs „Nomenclaturá”-ja, kiadója, Pesti Gáspár, korábban tanár volt itt, és itt lett rektor peregrinációja után Újfalvi Imre. Tolnáról jött a Szikszai Fabricius előtti rektor, Thúri Farkas Pál, s volt jó néhány arról a környékről származó diák: Tolnai L. Vincze, Tolnai Katona Miklós, Újfalvi Katona Imre és Siklósi Péter, az utóbbi 1595-ben innen ment vissza tolnai rektornak¹⁶⁹, s a hódoltsági mezőváros vonzáskörzetéből jött Paksi Commaeus Mihály is.

Az erdélyi összeköttetések már jóval erősebbnek tűnnek, emlékeztetnem kell Szikszai Fabricius Balázs kapcsolatára Kendi Sándorral, valamint kolozsvári rektorságára; Kassai Zsigmond Dávidra, aki később Erdélyben működött; Paksi Commaeus Mihály kolozsvári tanulására és paduai barátságára Kovacsóczy Farkassal; az itt tanuló Petki Jánosra; Georg Deidrichre, aki melegen emlékezett meg rövid pataki tartózkodásáról; Károlyi Andrássra, aki Gyulafehérvárott lett elsőpap; valamint Baranyai Decsi Jánosra, akit csak patrónusai akadályoztak meg abban, hogy Patakra jöjjön rektornak.

Amint már az eddigiekből is kiderült, Pataknak az 1580–1590-es években különlegesen jó kapcsolata alakult ki a szepességi kryptokálmínista körrel. Ennek kezdetét Thoraconymus Mátyás tanársága jelentette, ő volt a vezéralakjuknak, Ambrosius Lam Sebestyénnek a mestere, a másik vezető, Pilcius Gáspár, maga is tanított Patakon. Patrónusaik is kötődtek ide: Máriássy Zsigmond itt tanult, Thököly Sebestyénnek a fiai jártak ide, s nem utolsósorban itteni elsőpapként fejezte be az életét Thököly volt udvari prédikátora. A diákok közül egyet ismerünk még ebből a körből, ez a már említett Arelius Simon, aki aztán 1588-tól a kálmínista zerbsti gimnáziumban, 1589-től pedig Wittenbergben tanult¹⁷⁰.

Megfordultak Sárospatakon felsőmagyarországi német és szlovák lutheránus diákok is, ők elsősorban a magyar nyelv megtanulása miatt jöttek ide és a vidék alacsonyabb rangú iskoláiba. Ilyen volt Valerianus Mader, Nicolaus Mednienski¹⁷¹, Christophorus Ferschius, Stephanus Predmerita és Balthasar Perinna¹⁷². Nicolaus Mednienskit és a trencsényi Valerianus Madert elsősorban a tudós tanárok vonzották, ezért aztán Laskai János kedvéért Kolozsvárra is elmentek. A bártfai Christophorus Ferschiust megfertőzte Patakon az eretnesség, utána két évig tanult a kálmínista bregai gimnáziumban, s csak Wittenbergben sikerült őt visszatéríteni lutheránusnak. A pappá szentelésekor készült jegyzőkönyv így nyilatkozott 1587-ben a Bodrog-parti Athénról: „sicut fuit, ita etiam nunc est,

¹⁶⁵ SERPILIUS János életrajzi verse, in WAGNER Károly, *Analecta Scepusii sacri et profani*, Pars III. Pozsony 1778. 163–167. – Thököly István először Lőcsén tanult, utána Patakon, majd 1595-ben külföldre indult, s hét évig peregrinált Németországban, Svájcban, Franciaországban, Angliában, Németalföldön és Itáliában.

¹⁶⁶ AMBROSIUS LAM Sebestyén levele Johann Jakob Grynaeushez, Késmárk 1600. január 29., Sup. ep. U. et W. 52, fol. 63r.: Ambrosius másnap indult el, hogy Patakra kísérje Thököly Miklóst (– a nevelője itt Miskolci Csulyak István lett, és vele indult peregrinálni).

¹⁶⁷ ARELIUS Simon, *Carmen de salutari domini nostri Iesu Christi nativitate* . . . , Wittenberg 1591. Ex Officina Cratoiana (RMK. III. 818.)

¹⁶⁸ HELTAI János i.m. 336.

¹⁶⁹ Friedrich Adolf LAMPE (DEBRECENI EMBER Pál), *Historia ecclesiae reformatae in Hungaria et Transylvania*, Utrecht 1728. 669.

¹⁷⁰ *Die Matrikel des Gymnasium Illustre zu Zerbst in Anhalt 1582–1797*. Herausgegeben von Reinhold SPECHT, Leipzig 1930. 32. – AAV. II. 367.

¹⁷¹ Valerianus MADER i.m.

¹⁷² STROMP László i.m. 88, 97, 141.

sentina et cloaca sacramentaria” (olyan, amilyen volt, szakramentárius söpredék és kloáka). Lutheránus részről ez az egyetlen ilyen ismert drasztikus megfogalmazás, ez is inkább a pappá szentelést végző Polykarp Leyser teológiaprofesszornak, a „Formula Concordiae” egyik összeállítójának, tulajdonítható. Bártfával egyébként hűvös lehetett a viszony, dacára annak, hogy a pataki iskola számára sok tekintetben Bártfa volt a példakép. Két jelentős tanár is Bártfán tanult: Szikszai Fabricius Balázs Stöckel Lénárd tanítványa volt, Thoraconymus Mátyás pedig Faber Tamásé – innen lehet, hogy a pataki iskola törvényei, melyeket csak 1621-ből ismerünk, több részletükben is egyeznek a bártfaiakkal¹⁷³. Kassával már jóval több a kimutatható kapcsolat: ott tanult Szikszai Fabricius Balázs, ott volt prédikátor Gyarmati Bíró Miklós, ott született Kassai Császár György és Kassai Zsigmond Dávid, s onnan jött Thoraconymus Mátyás. Kassa volt a vidék politikai és gazdasági központja, a lakosságának többségét alkotó német polgárok lutheránusok voltak, s váltakozó sikerrel küzdöttek a helvét irányhoz húzó magyar polgárok törekvései ellen, akik természetesen pártolták a pataki iskolát is, így például a kassai Thar Jánosné Erzsébet asszony 1583-ban kelt végrendeletében 30 forintot hagyott rá¹⁷⁴.

Katolikus véleményt ebből a korszakból a pataki iskoláról nem ismerünk. Mint már szó volt róla, Bornemisza Gergely váradi püspök jó viszonyban volt Szikszai Fabricius Balázssal, a század végére azonban a helyzet gyökeresen megváltozott. Két főpap nyilatkozatáról is tudunk a Dobó Ferenc halála utáni időszakból, s egyik sem biztatott sok jóval. Forgách Ferenc nyitrai püspök azt mondta, hogy Patak a forrása minden eretnekségnek Felsőmagyarországon, s le kell rombolni ezt a sátán zsinagógáját¹⁷⁵ – ő tudhatta ezt a legjobban, hiszen Forgách Mihály testvére volt. Szuhay István egri püspök pedig úgy nyilatkozott, hogy ki kell használni ezt az Isten által adott alkalmat, s a pataki iskolát jezsuita kollégiummá kell átalakítani¹⁷⁶. Szuhay szintén jól tájékozott volt a körülményekről, bécsi teológiai hallgató korában ugyanis ő volt az egykori pataki diák, Alaghy Ferenc, magántanítója¹⁷⁷.

Sárospatak külföldi kapcsolatainak felvázolása különleges nehézségeket és buktatókat rejt magában. Kevés a kiadott forrás, s az itthoni anyag, a külföldiek ide írott levelei csaknem teljesen elpusztultak. Európa könyvtárai és levéltárai nyilván számos meglepetést tartogatnak még számunkra, ezért most még túl keveset tudunk ahhoz, hogy minden kérdésről határozottan nyilatkozzunk. Az mindenesetre tény, hogy a wittenbergi magyar coetusnak kiemelkedően fontos szerepe volt a korszakban, a pataki tanárok és prédikátorok közül – leszámítva az ehhez túl öreg Kopácsi Istvánt és Sztárai Mihályt, valamint a szlovák Thoraconymust és a cipszer Pilcúst – mindenki a tagja volt. Ez összesen 19 személyt jelent, ebből a 19-ből tízet a coetus seniorává is választottak. A coetus oldaláról nézve az 1555 és 1603 között hivatalban volt 49 senior közül 13, azaz több mint egynegyedük, köthető Patakhoz, ez a szám a teljes pataki diáknévsor ismeretében nyilván még növekedne. Voltak a coetus életében kifejezetten pataki korszakok: 1572 és 1579 között, amikor egy megszakitással Beregszászi Lőrinc Péter, Kassai Császár György, Szegedi Dégi Pál és Pesti Gáspár követték egymást a seniorságban, s 1584 és 1587 között, amikor Tolnai Fabricius Tamás, Károlyi András és Köcski Lukács¹⁷⁸. A magyar coetus volt az a hely, ahol a legtehetségesebb diákok kapcsolatba léptek az európai protestáns későhumanista társadalom egyes kiemelkedő képviselőivel, s ahol megírták első tudományos munkáikat. A wittenbergi nyomdák nyomtatták ki a magyar diákok alkalmi nyomtat-

¹⁷³ MARTON János i.m. 50–59.

¹⁷⁴ KEMÉNY Lajos, *Alvinczy Péter és társai. Kassai oklevélmásolatok*, MTA Könyvtára, Kézirattár Ms. 224. f.60.

¹⁷⁵ FORGÁCH Ferenc levele Wolfgang Unverzaghoz, 1603. július 26., idézi TAKÁTS Sándor, *Régi magyar kapitányok és generálisok*, 2. kiadás, Bp. é.n. 403–404.

¹⁷⁶ SZUHAY István levele Mátyás főherceghez, 1604. február 13. előtt, idézi: MARTON János i.m. 47–48.

¹⁷⁷ Lásd a 162. jegyzetet!

¹⁷⁸ A statisztika SZABÓ Géza idézett műve alapján készült.

ványait, beszédeit és egyéb műveit is, melyek egyre szaporodnak, ahogy közeledünk a 80-as évek második feléhez. Szikszai Fabricius Balázs a maga halotti beszédeit tanítványain keresztül szintén Wittenbergben nyomtattatta ki, s a coetusban elmondott orációként jelent meg itt Kassai Császár György róla mondott emlékbeszéde is. A wittenbergi coetus mintájára alakultak ki a helvét irányú iskolákban – így Patakon is – a diákság választott tisztségei, az első ismert senior itt Illyricus János volt!¹⁷⁹

Wittenbergen kívül számos egyetemen, s Itáliától Angliáig és Franciaországtól Lengyelorszáig számos országban megfordultak az általam említett személyek, 1584-ben kezdődik majd Heidelberg dívatja, hogy aztán 1592 után Heidelberg fokozatosan átvegye Wittenberg helyét. A peregrinálók hazaérkezésük után is igyekeztek fenntartani frissen szerzett külföldi kapcsolataikat, bár ez a levéltovábbítás nehézségei miatt nem mindig sikerült. A legbiztosabb az volt, ha egy éppen külföldi egyetemre induló diákra bízta a postát, ezzel az ürüggyel aztán a küldönc is levelező kapcsolatba léphetett a címzettel. Hogy ezeket a bonyolult viszonylatokat áttekinthessük, azoknak a személyiségeknek az oldaláról fogom végigvenni a Patakhoz kötődő embereket, akik a magyarokkal kapcsolatba léptek, és akik hatottak rájuk.

A legelső helyre Melanchthon és Béza neve kívánczik. Melanchthon elsőrangú vezércsillaga volt a magyarországi helvét irányú egyháznak és a szepességi kryptokálmistáknak. Tévesen hivatkoztak ugyan rá az úrvacsora kérdésében, de a teológia és humanizmus egyenrangúságának hirdetésében a követői voltak. Szikszai Fabricius Balázsnak és Balsarati Vitus Jánosnak még személyesen lehetett a mestere, Szikszai őt követve, az ő tanácsára vált olyan nagy hivatástudattal rendelkező tanárrá, aki a sárospataki iskolát képes volt tartósan magas színvonalúvá emelni. Melanchthonhoz hasonlóan humanista volt Béza is, neki azonban elsősorban a hitvallását követték a magyarok, a patakiaknak vezető szerepe volt annak elfogadásában. Szikszai Fabricius levelezett is később vele, tudunk egy 1575 elején írt leveléről¹⁸⁰, ez azonban sajnos elveszett. Személyesen ismerte viszont Bézát Paksi Cormaeus Mihály¹⁸¹, ő levelezett Josias Simlerrel is¹⁸². A korai idők svájci kapcsolataihoz tartoznak Balsarati zürichi barátai¹⁸³, s itt kell megemlékeznünk arról is, hogy Szikszai két kolozsvári tanítványán, Debreceni Jóó Jánoson és Varsányi Gorsa Mihályon keresztül 1575-ben Simlerrel is felvette a kapcsolatot¹⁸⁴.

Petrus Albinus neve először Szikszai Balsarati felett mondott halotti beszéde mellett tűnt fel mint versíró, ő 1578-tól poétikaprofesszor volt Wittenbergben, tíz év múlva pedig a szász választófejedelem titkára és levéltárosa lett¹⁸⁵. Melanchthoniánus volt, de nem kryptokálmista, hitvallása szerint mindvégig megmaradt lutheránusnak, a magyarokhoz elsősorban történelmi érdeklődés vonzotta. Versekkel szerepelt Kassai Császár György Szikszai Fabriciusról mondott beszéde mellett is, az egész kiadvány az ő epigrammaival indul, a későbbiekben ő adta ki az ún. Zrínyi-albumot¹⁸⁶. Albinushoz hasonló történész volt a szintén melanchthoniánus, s ugyancsak nem kryptokálmista Matthaeus Dresser lipcsei egyetemi tanár¹⁸⁷. Az 1580-as években szoros kapcsolata volt a wittenbergi magyar coetussal, mint már említettem az arcképe Károlyi András epigrammájával jelent meg. Levelezett Mágoosy Andrással, Szikszai Fabricius egykori tanítványával, és Forgách Mihállyal, a Mágoosy család tagjainak és Forgáchnak könyveket ajánlott.

¹⁷⁹ MISKOLCI CSULYAK István i.m. 285, 287. – Miskolci adatai szerint 1586-ban és 1598–1601-ben is ő volt a senior, ez vagy tévedés, vagy erős eltérés a szokásos rendtől.

¹⁸⁰ ZSINDELY Endre, *A sárospataki kollégium első svájci kapcsolatai*, in Református Egyház 1968. 128.

¹⁸¹ Henry MEYLAN, *La Geneve de Théodore de Bèze et les étudiants Hongrois dans la seconde moitié du XVIe siècle*, in Szenci Molnár Albert és a magyar későreneszánsz, Szeged 1978. 26–27.

¹⁸² *Miscellanea Tigurina* . . . II. Theil, II. Ausgabe, Zürich 1723. 213–227.

¹⁸³ RITOÓKNÉ SZALAY Ágnes i.m. 23–24.

¹⁸⁴ ZSINDELY Endre i.m. 127–128.

¹⁸⁵ *Neue Deutsche Biographie*, I. Band, Duncker und Humblot Berlin 1953. 151.

¹⁸⁶ *De Sigetho Hungariae propugnaculo* . . . Wittenberg 1587. Matthaeus Welack (RMK. III. 765.)

¹⁸⁷ SZABÓ András, *Matthaeus Dresser és magyar barátai*, (Megjelenés alatt a szegedi „Adattár . . .” sorozatban)

Martinus Crusius lutheránus tübingeni görögprofesszort Kassai Zsigmond Dávid és Szegedi Dégi Pál kereste fel, Crusius „Germano-Graeciae libri sex” című művében a portréja alatt Kassai verse van, s ugyanitt megemlékezik magyar tanítványairól, köztük Szegedi Dégiről is. Crusius barátja volt a Bázelt reformátussá tevő Johann Jakob Grynaeus, aki 1584–1586-ban Heidelbergben is tanított. Őt először Kassai Zsigmond Dávidék tanuló társa, Károlyi Mihály, kereste meg levéllel 1579-ben, később Heidelbergben a tanítványa lett Tolnai Katona Miklós, volt pataki diák és Fegyverneki Izsák. Levelezésében megtalálhatjuk még Krakkai Demeter, Forgách Mihály, Thoraconymus Mátyás és Ambrosius Lam Sebestyén leveleit is¹⁸⁸, Patakkal kapcsolatos könyvkiadási tevékenységéről már szóltam.

Kevésbé ismert a fél Európával levelező boroszlói humanista, Jacobus Monavius, esetleges pataki kapcsolata, ő a szepességi kryptokálvinista körrel volt közvetlen összeköttetésben, sőt barátságban. Amikor személyesen is meglátogatta őket, a kör epigrammakötetet adott ki a tiszteletére, ebben többek között Máriássy Zsigmond, Pilcius Gáspár és Tolnai Fabricius Tamás is szerepel¹⁸⁹. Az 1595-ben kiadott könyvben, a „Symbolum Jacobi Monavii”-ben, amely reprezentálni volt hivatott Monavius barátait, Béza, Zsámboki János, Johann Jakob Grynaeus, Justus Lipsius, Johannes Ferinarius (Szenci Molnár Albert feleségének apja!), Petrus Albinus, Dudith András, Martinus Crusius, Matthaeus Dresser és még sok más humanista verse mellett ott találjuk a szepességiek alkalmi költeményeit is, közte Máriássy Zsigmondét és Pilcius Gáspárét¹⁹⁰.

Dudith Andrásról ilyen vonatkozásban nem sokat tudunk mondani, kapcsolatai ide csak közvetettek voltak, Sárospatakot levelezőpartnerei révén ismerhette. Levelezett Jacobus Monaviussal, Matthaeus Dresserrel és Martinus Foxius krakkói orvosprofesszorról¹⁹¹, aki sikertelenül próbálta meggyógyítani a halálos beteg Mágoecsy Andrást, s aki kapcsolatban állt Melith Istvánnal¹⁹². Ismerjük Dudith két elismerő nyilatkozatát Patakról, mindketőt barátjának, Thaddäus Hagek császári orvosnak és asztrológusnak írta Prágába 1584-ben, egyik levelében a tanárokat dicsérte, a másikban az innen peregrinálni induló diákokat. Véleményéről csak úgy tudunk, hogy Szenci Molnár Albert feljegyezte Újfalvi Katona Imre egy 1598-as levelének hátlapjára¹⁹³, maguk a levelek kiadatlanok, így nem tudni, milyen szöveggörnyezetben került Patak két alkalommal is szóba.

Végül, de nem utolsósorban, szólnom kell Justus Lipsius esetleges korai pataki recepciójáról, amint azt cikkem címe is ígéri. Előzőleg már bizonyítani próbáltam, hogy Forgách Mihály, akinek Justus Lipsius válaszolt is, korábban a pataki iskola diákja volt. Nevelőjének, Krakkai Demeternek éppúgy kezében kellett forognia a neves gondolkodó műveinek, mint tanítványának. Lipsius egyik első olvasója Magyarországon Melith István volt, ő adta aztán Rimay János kezébe a „Politica”-t és a válogatott levelek első Centuriáját¹⁹⁴. De az 1590-es évek közepén mára szepességi kryptokálvinisták

¹⁸⁸ A Grynaeus-levelezés eredeti kézirata a bázeli Egyetemi Könyvtárban van, Fegyverneki Izsák két levelét belőle ZSINDELY Endre idézett műve ismertette. Objektív okok és akadályok miatt én a Hamburgban lévő 18. századi másolatokat használtam, ezek katalógusa: Nilüfer KRÜGER, *Supellex epistolica Uffenbachii et Wolfiorum, Katalog der Uffenbach-Wolfschen Briefsammlung*, 1–2. Dr. Ernst Hauswedett und Co. Hamburg 1978. – A szövegek megküldéséért köszönettel tartozom Horváth Évának, a Staats- und Universitätsbibliothek Hamburg kézirattára munkatársának.

¹⁸⁹ *Carmina gratulatoria de felici in Scepsum adventu ... Jacobi Monavii ...*, Görlitz 1591. Ambrosius Fritsch (RMK. III. 813.)

¹⁹⁰ *Symbolum Jacobi Monavii IPSE FACIET ...*, Görlitz 1595. Johannes Rhamba (RMK. III. nem ismeri)

¹⁹¹ Vö. Dudith András levelezésének nyilvántartó kartonjai az MTA Irodalomtudományi Intézete Reneszánsz Kutató Csoportjában.

¹⁹² Martinus FOXIUS levelei Melith Istvánhoz, Munkács 1586. június 19. Krakkó 1588. július 13., OL P 707. Missiles No. 2373, 2374.

¹⁹³ DÉZSI Lajos, *Szenci Molnár Albert naplója, levelezése és irományai*, Bp. 1898. 108–109.

¹⁹⁴ RIMAY János levele Justus Lipsiusnak, Trencsén 1592. augusztus 20., in *Rimay János összes művei*, Összeállította ECKHARDT Sándor, Akadémiai Kiadó Bp. 1955. 223–230.

is olvasták a műveit: Ambrosius Lam Sebestyén Johann Krausnak a „Politica”-t, Máriássy Zsigmondnak a „De constantia”-t adta kölcsön¹⁹⁵. A szepességiek Jacobus Monaviuson, Lipsius levelezőpartnerén keresztül kaphatták a könyveket, s mivel korábban már illusztráltam igen szoros összeköttetésüket a pataki iskolával, ezek a könyvek gyorsan ismertté válhattak itt is. Akár ők, akár Melith István vagy Forgách Mihály voltak is a közvetítők, véleményem szerint biztosra vehetjük, hogy a késő humanizmus nemzetközi társadalmában magának rangot kivívott sárospataki iskolába Krakkai Demeter, az utolsó humanista rektor idején eljutottak a legfrissebb szellemi áramlatok, egyebek között Justus Lipsius művei is.

Sárospataki diákok, 1558–1600.

Bányai Péter	1558–1563.
Kopácsi Ferenc ?	1564 előtt
ifj. Thúri Pál ?	1564 előtt
Vetési János	1567 előtt
Monos Tamás	1568 előtt
Gyarmati Bíró Miklós	1568 előtt
Artopaeus Gergely	1571.
Kassai Császár György	1571–1573.
Melith Péter	1573–1575.
Szegedi Mátyás	1574 előtt
Tolnai L. Vince	1575 előtt
Alaghy Ferenc	1575.
Alaghy István	1575.
Kassai Zsigmond Dávid	1577 előtt
Kaposi István	1577 előtt
Valerianus Mader	1579–1580.
Tolnai Katona Miklós	1579–1580.
Christophorus Ferschius	1583 előtt
Petki János	1584-1585.
Stephanus Predmerita	1585 körül
Máriássy Zsigmond	1585.
Krakkai Demeter	1586 előtt
Forgách Mihály ?	1586 előtt
Péchy Zsigmond ?	1586 előtt
Dalmata Bertalan	1586.
Miskolci Csulyak István	1586.
Arelus Simon	1588 előtt
Váci Gergely	1585–1588
Ujfalvi Imre	1586 előtt –1589.
Ujfalvi Katona Imre	1594 előtt
Thököly István	1595 előtt
Siklósi Péter	1595 előtt
Thúri György	1597 előtt
Miskolci Csulyak István	1598. (másodszor)
Balthasar Perinna	1599 körül
Thököly Miklós	1600.

¹⁹⁵ SZABÓ András, *Ambrosius Lam Sebestyén levele Máriássy Zsigmondhoz (Későhumanista-újsztoikus kör a Szepességben az 1590-es években)*, (Megjelenés alatt a szegedi „Adattár...” sorozatban)

Elsőpapok, rektorok, lektorok Sárospatakon, 1562–1600.

	Első pap	Rektor	Lektor	Egyéb
1562	Kopácsi István	Szikszai Fabricius	X	Balsarati Vitus János, Perényi Gábor udvari orvosa 1560-től
1563	1549-től	Balázs		
1564	Sztárai Mihály	?		
1565	1567. XI. 7. előtt			
1566	szökve távozik			
1567				
1568		Szikszai Fabricius		
1569	?	† 1576. október		
1570		Balázs		
1571				
1572	Balsarati Vitus			
1573	János			
1574	† 1575. IV. 7.		Beregszászi Lőrinc Péter	Szegedi Literati István káplán
1575				
1576	?		Paksi Cormaeus Mihály	
1577				
1578	(a „fajtalankodó”)	Paksi Cormaeus Mihály	Kassai Császár György	
1579			Szegedi Dégi Pál	
1580				
1581	Ceglédi Ferenc	Kassai Császár György	Thoraconymus Mátyás	
1582				
1583				
1584	Kassai Császár György	Thoraconymus		
1585	† 1586.	Mátyás † 1586. VI. 22.	?	
1586				Illyricus János senior
1587		Pilcius Gáspár	Fegyverneki Izsák	Ujfalvi Imre kollaborator
1588	Gyarmati Bíró			
1589	Márton †	Fegyverneki Izsák, modera- torum alter. † 1589. XII. 7.	Károlyi András, mode- ratorum alter	
1590				Pastoris Ferenc káplán
1591				
1592		Károlyi András		Baranyai Decsi János nem jön lektornak
1593	Szegedi Ferenc		Krakkai Demeter	
1594	Pesti Gáspár †			
1595			?	
1596	Tolnai Fabricius	Krakkai Demeter		
1597	Tamás	† 1598 őszén	Váci Gergely	Szenci Molnár Albert nem jön lektornak
1598	† 1599. II. 2.			
1599	Miskolci Pintér Boldizsár		Debreceni Molnár Boldizsár	
1600	† 1600. III. 15.			
1601		Ujfalvi Katona		Illyricus János senior
1602		Imre		

DE MELANCHTON A LIPSIUS

(Professeurs, étudiants et prédicateurs à Sárospatak 1562–1598)

L'école de Sárospatak, ville située dans la Hongrie de Nord-Est fut développée en un centre humaniste florissant durant des décennies et en un lycée et collège de haut niveau durant des siècles, par deux élèves de Melanchton: le professeur Balázs Szikszai Fabricius et le médecin János Balsarati Vitus. C'est à leur époque que l'école et sa région devint de luthérienne calviniste et ils furent les premiers représentants de la conception mélanctonienne qui considérait les sciences laïques comme égales à la théologie. L'activité des professeurs vivant à Sárospatak s'étendait, outre la théologie et les disputes religieuses, avant tout à l'oraison funèbre de langue latine, à des pèmes de circonstance et à la littérature lexicale hongroise, mais nous connaissons des ouvrages de droit, de médecine, d'histoire naturelle et d'orthographe aussi. Malgré le changement fréquent du personnel, ce sont les années 1580 qui constituent le sommet de l'évolution de l'école au XVIe siècle, et à cette date le recteur Izsák Fegyverneki, auteur d'ailleurs d'un manuel de théologie ayant un succès européen, essaie de faire développer l'école en une école supérieure. Aux années 1590, les signes de la crise se font déjà voir; le recteur qui enseigne ici à partir de 1598, devient plus tard orthodoxe, et en 1602, l'existence de l'institution est aussi en péril. Malgré le fait que l'école avait, outre Balázs Szikszai Fabricius, beaucoup d'autres professeurs éminents et ayant une vocation – le slovaque Mátyás Thoraconymus, Izsák Fegyverneki et Demeter Krakkai – elle ne pouvait pourtant pas devenir un centre spirituel d'une valeur complète, la raison en est, entre autres, qu'elle n'avait pas d'imprimerie.

Dans l'évolution de l'école, les propriétaires de Sárospatak avaient, eux aussi, un rôle déterminant: Gábor Perényi, le gouvernement libéral de l'empereur Maximilien et Ferenc Dobó et autour d'eux tout un cercle de grands propriétaires qui soutenaient les professeurs, les prêtres et les étudiants. Quant à ses relations intérieures, c'est le mouvement crypto-calviniste de la Scépusie (Szepesség) qui avait un rôle éminent, ses partenaires à l'étranger étaient avant tout Josias Simler, Martinus Crusius, Théodore de Bèze, Matthaeus Monavius – les membres de l'élite de l'humanisme protestant tardif qui étaient en correspondance entre eux aussi; c'est le "coetus" hongrois de Wittenberg qui lui facilitait à entrer en contact avec eux. András Dudith, le grand humaniste hongrois vivant en Pologne s'exprimait, lui aussi, en termes appréciatifs sur l'école de Sárospatak, et à la fin des années 1580, au commencement des années 1590, l'enseignement de Juste Lipse, le néo-stoïcisme arriva aussi à Sárospatak.